

University of Groningen

## De sacra corona regni Hungariae

Teszelszky, Roger Cornelis Emil

**IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.**

*Document Version*

Publisher's PDF, also known as Version of record

*Publication date:*

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

*Citation for published version (APA):*

Teszelszky, R. C. E. (2006). *De sacra corona regni Hungariae: De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572-1665)*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. University of Groningen.

**Copyright**

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

**Take-down policy**

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

*Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.*

## Hoofdstuk 4. De machtswisseling in het Habsburgse huis, de kroning van Matthias en de kroon

### 4.1 Inleiding

De aanleiding voor een volgende verandering van het beeld van de Hongaarse politieke gemeenschap en de kroonbetekenis, was het dieptepunt van de legitimiteitscrisis van Rudolf in de periode 1607-1608. Deze crisis werd bezworen door de overdracht van de macht van Rudolf aan diens broer Matthias in 1608 en de daarop volgende kroning van Matthias. Maar voor het zover was, vond een ernstig conflict plaats tussen de beide leden van het Habsburgse huis. Tijdens deze strijd, die vooral in woorden zijn weerslag had, probeerden beide partijen elkaar te overtuigen van hun eigen politieke gelijk. Matthias gebruikte hierbij ook de kroon voor de legitimatie van zijn denkbeelden en hierdoor maakte de kroonbetekenis een nieuwe ontwikkelingsfase door. Wat precies deze verandering inhield en hoe deze verbonden was met het beeld van de gemeenschap, is het thema van dit hoofdstuk.

Aartshertog Matthias van Habsburg (1557-1619) heeft een slechte reputatie bij moderne historici.<sup>1</sup> Vanwege de beruchte 'broedertwist', die Matthias met Rudolf van 1606-1612 uitvocht en die haar hoogtepunt in 1607-1608 bereikte, ligt in veel studies de nadruk op de analyse van zijn vermeende slechte karakter. De meeste auteurs karakteriseren hem als een machtspoliticus, die werd gedreven door een pathologische jaloezie jegens zijn broer Rudolf.<sup>2</sup> Matthias wordt afgeschilderd als een zwakke, besluiteloze en onbetrouwbare persoonlijkheid.<sup>3</sup> Robert Evans verwoordt dit als volgt:

'Matthias subsequent actions (...) these seem most logical to consider as motivated largely by territorial ambition. This was the longest frustration of his life, unsatisfied either by the Netherlands venture or by any other appeals to Rudolf.'<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Matthias is de enige Habsburgse keizer over wie nog geen moderne biografie is geschreven. In de meeste studies over de geschiedenis van het Habsburgse rijk of de Habsburgers worden slechts enkele bladzijden of regels over hem geschreven. Zie: Moriz Ritter, "Matthias, Österreichischer Erzherzog und Deutscher Kaiser", in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 20 (Leipzig, 1884) 629-654, Emile Lousse, "Qui donc était l'empereur Mathias?", in: *Festschrift für Nikolaus Grass I* (Innsbruck, 1974-1975) 135-143, Brigitte Hamann (red.), "Kaiser Mathias", in: *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon* (Wenen, 1988) 353-356, Volker Press, "Matthias 1612-1619", in: A. Schindling en W. Ziegler (red.), *Die Kaiser des Neuzeit 1519-1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (München, 1990) 114-123, H.G. Koenigsberger, *Monarchies, States Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge, 2001) 280- 288

<sup>2</sup> Andrew Wheatcroft formuleert dit aldus: '(...) Matthias seems to have been no less obsessive, but focused exclusively on hatred of his imperial brother (...)'. Andrew Wheatcraft, *The Habsburgs embodying Empire* (Londen, 1995) 171

<sup>3</sup> Edward Crankshaw, *The Habsburgers* (Londen, 1971) 109, Evans: 'Of Matthias, one of the poorest of all Habsburg rulers, it may be said that he possessed all of the faults of his brother Rudolf II, but none of his redeeming qualities of kindness and cultural interests'. Robert J.W. Evans, *Rudolf II and his World* 60, Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918* (Berkely, Los Angeles en Londen, 1974, 21977) 43

<sup>4</sup> Robert J.W. Evans, *Rudolf II and his World* 60

Zo is Matthias uiteindelijk de geschiedenisboeken ingegaan als een middelmatig mens zonder bijzondere kwaliteiten, die bovendien tijdens zijn korte heerschappij als keizer niets bereikt heeft.<sup>5</sup> Of zoals Jean Bérenger het heeft beschreven: ‘After such a furious drive to seize power, Matthias did nothing.’<sup>6</sup> De vraag is of een dergelijk hard oordeel terecht is geveld over een heerser die regeerde in een van de meest turbulente (en interessante) periodes in de geschiedenis van het Habsburgse rijk, over wie bovendien niet eens zoveel bekend is.

Ondanks zijn persoonlijke tekortkomingen en politieke zonden, heeft Matthias volgens sommige auteurs gedurende zijn politieke loopbaan juist wel wat bereikt. Als zijn belangrijkste wapenfeit kan volgens de Hongaarse rechtshistoricus György Bonis het behoud en de continuïteit van de macht van de Habsburgse dynastie in Midden-Europa worden beschouwd, in een periode dat deze macht zich in een ernstige legitimiteitscrisis bevond.<sup>7</sup> Deze crisis was veroorzaakt door de falende regering van zijn broer Rudolf, waarbij de opstand van Bocskay en de oorlog tegen de Turken als een katalysator werkten en die Rudolfs politieke ondergang tot gevolg had.<sup>8</sup> De dieperliggende oorzaak van de mislukte politiek van Rudolf was de botsing tussen zijn hoogstaande keizerlijke aspiraties en de politieke werkelijkheid, hetgeen volgens Evans leidde tot: ‘a Samson-like orgy of self-destruction’.<sup>9</sup> Bovendien speelde deze crisis zich af in een periode van grote politieke en religieuze spanning tussen katholieken en protestanten in het Habsburgse rijk, die een keer tot uitbarsting moest komen. Al deze ontwikkelingen hadden al tijdens de regering van Rudolf tot het einde van de Habsburgse macht in Midden-Europa kunnen leiden.<sup>10</sup>

Juist gezien deze achtergrond hebben ook historici als Emile Lousse en Herbert Koenigsberger een positiever oordeel over Matthias. Lousse heeft gesteld dat Matthias, van alle leden van de Habsburgse dynastie, het scherpste zag dat door middel van politieke concessies aan de standen de machtsaanspraken van de Habsburgse familie in Europa veilig konden worden gesteld.<sup>11</sup> Volgens Koenigsberger had hij deze tactiek eerder als gouverneur in de Nederlanden gevolgd (1578-1581).<sup>12</sup> Op grond van dit inzicht probeerde Matthias een legitimiteitscrisis te bezweren door beetje bij beetje toe te geven aan de politieke eisen van de standen. Hij verwierf zo hun steun voor zijn eigen machtsaspiraties. Deze tactiek resulteerde in een stapsgewijze en geweldloze overname van de macht van zijn broer en werd bekroond met de inauguratie van Matthias als keizer in 1612. Of dit succes te danken was aan zijn gematigde politieke idealen (hij behoorde tot de Erasmiërs aan het Habsburgse hof) of aan een geslepen tactiek om vanuit persoonlijke wrok Rudolf ten val te brengen, is niet bekend en ook nog niet

---

<sup>5</sup> Evans schreef over hem: ‘(...) there has been little more posthumous agreement on the merits of Matthias than on those of Rudolf.’ en: ‘(...) he was earlier a more militant and sinister figure’. Ibidem. Ook: Robert J.W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700* 52, 59

<sup>6</sup> Jean Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1273-1700* (C.A. Simpson vert.) (Londen en New York, 1994) 259

<sup>7</sup> György Bonis, *Révay Péter* (Boedapest, 1981) 22

<sup>8</sup> Hans Sturmberger, *Georg Erasmus Tschernembl: Religion, Libertät und Widerstand* (Linz, 1953) 141

<sup>9</sup> Robert J.W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy* 53

<sup>10</sup> Hugo Hantsch, *Geschichte Österreich I* (Keulen, 1959) 300, Edward Crankshaw, *The Habsburgs* 106-197

<sup>11</sup> Emile Lousse, “Qui donc était l’empereur Mathias?” 135-143

<sup>12</sup> H.G. Koenigsberger, *Monarchies, States Generals and Parliaments* 280-288

voldoende onderzocht.<sup>13</sup> In ieder geval bleef de machtspositie van de Habsburgse dynastie in Midden-Europa tijdens zijn regering behouden, zij het dat de aard van die macht veranderde.

Het belangrijkste element van de politiek van Matthias waardoor hij tot dit resultaat kwam, vormt tevens het voornaamste kritiekpunt van tijdgenoten en historici op zijn beleid: zijn toegeeflijkheid ten opzichte van de standen.<sup>14</sup> Volgens bisschop Melchior Khlesl, de belangrijkste adviseur van Matthias, hadden de keurvorsten vóór zijn verkiezing tot keizer de volgende negatieve opvatting over hem: 'Sie wolten ainen herrn zum römischen könig wehlen, der seine untertanen regiren kunte und nicht von seinen untertanen regiret wurde.'<sup>15</sup> Hierbij moet niet worden vergeten dat de groei van de invloed van de standen reeds was begonnen tijdens de regeringsperiode van Rudolf, op het moment dat zijn aanspraken op de keizersmacht ter discussie stonden. Herbert Haupt beweert hierover: 'As the Emperor lost his authority, so the nobility gained in strenght.'<sup>16</sup> De strategie van Matthias tijdens de broedertwist leidde tot een ongekende machtspositie van de standen in het Habsburgse rijk ten opzichte van de vorst, in het bijzonder van die in Hongarije. Zij werden dan ook als de werkelijke winnaars van het conflict beschouwd.<sup>17</sup> Een dergelijke situatie was een aardverschuiving in de politieke verhoudingen en leidde daarom tot een verandering in het denken over de politiek en de wijze van legitimatie van de macht van de dynastie.

Een tweede punt van kritiek op het politieke handelen van Matthias houdt verband met zijn strategie: de openbaarmaking van zijn plannen om samen te werken met de standen, als eerste met de opstandige Hongaren, en zijn publieke oproep aan de keizer om de macht over te dragen.<sup>18</sup> Deze handelwijze is beter te begrijpen als gelet wordt op de context van de politieke cultuur tijdens de regeringsperiode van Rudolf. Ondanks zijn mislukte politiek, was de keizer geliefd bij zijn onderdanen. Deze populariteit was mede te danken aan de indrukwekkende wijze waarop Rudolf zijn ideeën over zijn keizerschap in tekst en beeld onder de aandacht bracht bij het volk.<sup>19</sup> Matthias probeerde daarom de openbare mening voor zijn zaak te winnen door zijn plannen openbaar te maken. Hiermee hoopte hij een burgeroorlog te voorkomen en de standen aan zijn kant te krijgen.

---

<sup>13</sup> Howard Louthan, *The Quest for Compromise: Peacemakers in Counter-Reformation Vienna* (Cambridge, 1997) 160, noot 23

<sup>14</sup> Jean Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1273-1700* 254

<sup>15</sup> Citaat uit een bericht van Peter Visser (Visscher) aan aarts Hertog Albrecht in Brussel in: Anton Chroust (red.), *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias* (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges) VI (München, 1906) 151, noot 1

<sup>16</sup> Herbert Haupt, "From feuding brothers to a nation in a war with itself" in: Eliška Fučíková e.a. (red.), *Rudolf II and Prague* (Londen, 1997) 238. Een indicatie van deze machtsstoename was het verhoudingsgewijs grote aantal Hongaarse aristocratische titels (25) dat Rudolf II uitdeelde tussen 1606 en 1608. Deze nieuwe aristocraten kregen ook politieke macht, doordat ze in de politieke gemeenschap van Hongarije werden opgenomen. Matthias begiftigde per regeringsjaar slechts een persoon met een nieuwe titel. Zie: Peter Schimert, "The Hungarian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in: Ivo Banac en Paul Bushkovitch (red.), *The Nobility in Russia and Eastern Europe II* (New Haven, 1987) 150-151

<sup>17</sup> Herbert Haupt, "From feuding brothers to a nation in a war with itself" 247

<sup>18</sup> Jean Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1273-1700* 253-254

<sup>19</sup> Zie: Thomas DaCosta Kaufmann, *Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II* (New York en Londen, 1978) en Karl Vocelka, *Die politische Propaganda Rudolfs II. (1576-1612)*

Matthias rechtvaardigde zijn politiek in manifesten en overige uitingen, door de legitimiteit van de heerschappij van Rudolf te betwisten en gebruik te maken van thema's en denkbeelden die zijn beoogde publiek zouden aanspreken.<sup>20</sup> Ondanks de interessante aspecten van de politiek van Matthias zal in dit hoofdstuk niet deze kwestie, maar de wijze waarop hij deze strategie legitimeerde, centraal staan. Hierbij zal worden ingegaan op de manier waarop Matthias en de Hongaarse standen hun machtsaanspraken legitimeerden en welke rol en functie de Hongaarse kroon en de idee van de Hongaarse politieke gemeenschap hierin speelden.

## 4.2 Het hof van Matthias van Habsburg in Hongarije

### 4.2.1 De vorming van het hof van Matthias

Matthias had zijn politieke strategie niet kunnen uitvoeren, als hij niet de beschikking had gehad over kundige mensen die zijn politieke boodschap konden uitdragen. Gedurende de periode dat Matthias probeerde de macht van zijn broer over te nemen, verzamelde hij daarom een aantal mensen om zich heen die hem bij dit streven konden steunen. Uit deze groep vertrouwelingen groeide in de loop van de tijd een hofhouding, die formeel een koninklijke hof werd op het moment dat Matthias tot koning van Hongarije was gekroond. Vanwege deze toename van de macht van Matthias, vanaf zijn periode als gouverneur van Hongarije tot zijn koningschap over Hongarije en Bohemen en uiteindelijk tot zijn keizerschap van het Habsburgse rijk, veranderde deze hofkring in een korte tijd (1607-1612) van karakter.<sup>21</sup>

In de eerste periode van de geleidelijke machtsovername van aartshertog Matthias, zijn tijd als gouverneur van Hongarije (1607-1608), was zijn belangrijkste politieke doelstelling enerzijds het verwerven van legitimatie bij zijn Hongaarse onderdanen, anderzijds het wekken van vertrouwen bij zijn broer. Het beleid van Matthias kwam neer op het vinden van een politieke oplossing voor de legitimatiecrisis van zijn broer in het Habsburgse rijk en in het bijzonder in Hongarije. Een groot deel van de activiteiten die hij ondernam of die in zijn naam werden uitgevoerd, was gericht op crisisbeheersing aan het Habsburgse hof of in het Hongaarse rijk. Er zijn daarom veel brieven van hem bekend die gericht waren aan zijn broer Rudolf of aan Duitse vorsten, waarin hij zijn beleid in Hongarije rechtvaardigt.

Het Hongaarse deel van het hof van Matthias verenigde Bocskay-aanhangers en Habsburggetrouwen.<sup>22</sup> Gezien de rol van Matthias in het Hongaarse verzet tegen Rudolf, is het niet verwonderlijk dat hij een deel van het hof van Bocskay opnam in zijn eigen hofhouding. Opnieuw kreeg István Illésházy de rol van belangrijkste raadgever en was hij tevens de leidende figuur van dit hof.<sup>23</sup> Daarnaast maakte ook Rimay hier deel van uit, terwijl Bocatius na zijn vrijlating als hofhistoricus werd opgenomen. Tevens benoemde Matthias op 3 juli 1607 Elias Berger, tot hofhistoricus ten laste van de

---

<sup>20</sup> Karl Vocelka, "Matthias contra Rudolf: zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes", in: *Zeitschrift für historische Forschung* (Berlijn 1983) 341-351

<sup>21</sup> Volker Press, "The Imperial Court of the Habsburgs" 305

<sup>22</sup> De vorming van het hof verliep niet probleemloos, omdat veel Rudolf-getrouwen deel uitmaakten van de Hongaarse bestuursorganen. Zie: Béla Holl, *Ferenczffy Lőrinc* 29-32

<sup>23</sup> László Nagy, *Kard és szerelem* 120-122

Hongaarse kamer, tegen de wil van deze.<sup>24</sup> Al in 1603 of 1604 kreeg Berger de opdracht van Matthias om een Hongaarse geschiedenis te schrijven.<sup>25</sup> De latere kroonauteur Révay was een belangrijke raadgever en politieke strateeg van de aartshertog. Ján Jessenius a Jessen (János Jeszenszky, 1566-1621) vervulde de functie van hofarts en hofhistoriograaf.<sup>26</sup>

De rol, het gewicht en de invloed van deze leden van het hof, die belast waren met het formuleren van de politieke boodschap van hun opdrachtgever, moeten niet worden onderschat. Hongaarse historici en literatuurwetenschappers hebben lang neergekeken op het werk, de activiteiten en de persoon van Berger, die als een incapabele Duitse broodschrijver wordt afgeschilderd.<sup>27</sup> Zo schrijven Kálmán Benda en Erik Fügedi over hem:

‘(...) ein Deutscher, namens Elias Berger, war (...) ihn hatte der Herrscher entgegen dem Vorschlag der Ungarischen Kammer zum Hofhistoriographen ernannt, obwohl er kein Wort ungarisch verstand und auch sonst nichts mit Ungarn zu tun hatte.’<sup>28</sup>

Recent onderzoek van László Szörényi heeft aangetoond, dat de literaire scheppingen van Berger in het Latijn lang niet zo inferieur zijn als gedacht en dat de inhoud van zijn werk als een belangrijke bron van het politieke denken van zijn tijd kan worden beschouwd.<sup>29</sup> Ook laten zijn correspondentie en zijn literaire activiteiten zien, wat voor een bemiddelende rol hij speelde tussen de katholieke en protestantse elites in Midden-Europa. Berger voerde een briefwisseling met invloedrijke personen als Karol Žierotín<sup>30</sup>, Rimay<sup>31</sup>, Péter en Ferenc Révay.<sup>32</sup> Bovendien had hij gelet op de dedicaties

---

<sup>24</sup> István Monok (red.), *A magyar könyvkultúra múltjából* (Szeged, 1983) 158-159

<sup>25</sup> Péter Kulcsár, “Berger Illés történeti művei” 246

<sup>26</sup> Nicolette Mout, *Bohemen en de Nederlanders in de zestiende eeuw* 78

<sup>27</sup> József Podhraczký, “Berger Illés” 351-366, Vilmos Fraknói, “Berger Illés” 373-390, R.J.W. Evans, *The Making...* 152, Robert J.W. Evans, *Rudolf II.* 128, Péter Kulcsár, “Berger Illés történeti művei” 245-259

<sup>28</sup> Kálmán Benda en Erik Fügedi, *Tausend Jahre Stephanskronen* (Aline Zimmermann-Teutsch vert.) (Boedapest, 1988) 153

<sup>29</sup> László Szörényi, “Berger Illés eposza” 291-300. Žierotín noemt in twee brieven aan Illésházy in één zin het werk van Berger met dat van Jessenius. Peter von Chlumecky, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564-1615* II (Brünn, 1862) LII-LIII, brief XXXXVII, d.d. 28 november 1606, LXI-LXII, brief LVII, d.d. 4 september 1608. In andere brieven aan Illésházy noemt hij ook het werk van Jessenius. Ibidem, LXIV, brief LIX, d.d. 6 november 1608, LXVI, brief LXII, d.d. 5 april 1609

<sup>30</sup> “Eliae Bergero” (januari 1609), in: Peter von Chlumecky, *Karl von Zierotin und seine Zeit* II, CLVI-CLVII (brief CXXXI.). Deze brief gaat over het werk *Connubium Hungariae et Bohemiae*, dat Berger in opdracht van Žierotín schreef en dat in 1611 in Praag verscheen. Verder schrijft Žierotín aan Illésházy d.d. 28 november 1606 dat Berger hem op de hoogte houdt van de besprekingen en voorwaarden van de vrede met de Turken. Ibidem, LII-LIII, brief XXXXVII.

<sup>31</sup> Brief van Rimay aan Berger. Arnold Ipolyi, “Rimay János munkáiról”, in: *Új magyar muzeum* (Pest, 1853) 485-486

<sup>32</sup> SNA – ARR Korešpondencia Peter Révay Krč. 81 fol. 271, Berger aan Révay, d.d. 25 april 1612, fol. 318, idem, d.d. 7 juli 1609, Krč. 82 fol. 40, idem, 1612, fol. 78, idem, d.d. 19 januari 1612, fol. 133, idem, d.d. 23 januari 1613, fol. 147, idem, d.d. 13 april 1616, fol. 175, idem, d.d. 7 mei 1617, Krč. 83 fol. 44, idem, d.d. 11 mei 1621, fol. 73, idem, d.d. 1 juni 1621. SNA – ARR Korešpondencia Frantisek III Révay Krč. 76, fol. 203 Berger aan Ferenc Révay, d.d. 24 maart 1620, Krč. 77, fol. 125 idem, (zonder datum). Met dank aan Maroš Mačuha voor de laatste twee verwijzingen.

in zijn boeken een netwerk van machtige patronen als onder meer Kuthassy, Žierotín<sup>33</sup>, Illésházy, Révay<sup>34</sup>, paltsgraaf Miklós Esterházy<sup>35</sup>, verschillende Duitse keurvorsten en bisschoppen<sup>36</sup>, en natuurlijk aartshertog Matthias<sup>37</sup>. Tot slot hield hij in 1609 een lijkrede op Illésházy, de palatijn van Hongarije, wat opnieuw zijn belangrijke functie en plaats in de politiek-literaire kringen van het Habsburgse rijk laat zien.<sup>38</sup> Uit dit alles blijkt dat Berger wel degelijk ‘wat te maken had met Hongarije’.

Als de macht van een vorst zich in een legitimiteitscrisis bevindt, zoals dat in Hongarije in 1600-1608 het geval was, heeft een hofhistoricus, als Berger, een belangrijke functie in de bezwering van deze crisis. Berger moest op dat moment de politieke boodschap van zijn opdrachtgever op een dusdanige wijze bekend maken, dat deze direct aansloot bij de actuele politieke werkelijkheid en onmiddellijk overkwam bij het publiek. Zijn werk mist daardoor wellicht eeuwigheidswaarde, maar kan wel worden beschouwd als een scherpe momentopname van het politieke denken van die tijd. Dit is de reden dat het werk van Berger op de negentiende-eeuwse beschouwer oppervlakkig overkwam en in de ogen van die lezers bestond uit holle frasen, met bombastisch taalgebruik.

De specifieke taak van Berger aan het Hongaarse hof van Matthias kan ook een verklaring zijn voor de nauwe samenwerking tussen Illésházy, Révay en Berger. Illésházy was de hoofdstrategen en theoreticus in het gevolg van Matthias. Révay gaf de aartshertog politieke adviezen en was bovendien een zeer geschoold redenaar. Matthias, of één van de genoemde personen, gaf waarschijnlijk aan Berger de opdracht voor het schrijven van pamfletten en oraties, die bedoeld waren om een bepaalde politieke boodschap over te brengen bij een specifieke rituele bijeenkomst van de politieke gemeenschap, zoals een belangrijke landsvergadering of kroning. Het is daarom zeer goed voor te stellen, dat de teksten van Berger op een vergelijkbare manier tot stand kwamen als die aan het hof van Bocskay. Vermoedelijk leverden Illésházy, Révay of anderen, bepaalde ideeën, die Berger vervolgens op een passende wijze tot een oratie of pamflet bewerkte.

#### 4.2.2 De ontwikkeling van de legitimatiestrategie van Matthias

Het politieke doel van Matthias was het herstel van de machtsbasis van de Habsburgers in Midden-Europa. De wijze waarop Matthias deze doelstelling probeerde te bereiken, week echter af van die van zijn broer. Rudolf vergrootte zijn persoonlijke macht ten koste van de rechten van de standen, hetgeen ten koste ging van zijn gezag. De essentie van de strategie van Matthias was, dat hij een compromis zocht tussen de verschillende partijen en daarbij verregaande politieke rechten aan de standen van het Habsburgse rijk toekende om hun politieke, militaire en financiële steun in de strijd tegen de Habsburgse

---

<sup>33</sup> In: Elias Berger, *Connubium Hungariae et Bohemiae in Matthia II. rege Hungariae et rege Bohemiae coronato denuo sanctitum* (Pragae, [1611])

<sup>34</sup> In: Elias Berger, *Caduceus seu proba, et brevis invitatio* (Viennae Austriae, 1607) A1r.

<sup>35</sup> In: Elias Perger(!), *Duplex speculum chronologicum* (Viennae Austriae, 1635) handschrift, EK Ms. G 69

<sup>36</sup> In: Elias Berger, *Trinubium Europaeum* (Francofurti, 1612) MTA Ráth 1875

<sup>37</sup> In: Elias Bergher, *Gratulatio Serenissimo Principe ac Domino D. Matthiae Archiduci Austriae, Duce Burgundiae etc...* (Viennae Austriae, 1607) Vilmos Fraknói, “Berger Illés” 381, noot 1

<sup>38</sup> [Elias Berger], *Oratio funebris in exequiis illustrissimi comitis, palatini Stephani de Illieshaza comitis Trenchinien: et Liptovien:* ([Kassa], 1609), OSZK RMK III. 5803

keizer te verwerven, maar wat de facto ten koste ging van zijn eigen macht. Deze strategie paste hij voor het eerst toe tijdens zijn gouverneursschap in Hongarije in de periode 1607-1608. Later gebruikt hij deze tactiek in zijn streven naar de macht in Bohemen en het Duitse rijk.

De reden van deze strategie kan zijn dat Matthias een sterke gewapende macht nodig had in zijn strijd met Rudolf en dat dit leger in Hongarije voorhanden was.<sup>39</sup> Dankzij de ondersteuning van de Turken tijdens de opstand van Bocskay waren de 9000 Heidukken het sterkste leger in het midden van Europa, wat zij hadden bewezen door tijdens de opstand vrijwel het hele territorium van Hongarije op de Habsburgse troepen te veroveren. Daarbij had iedere Hongaarse aristocraat, vanwege de plicht tot verdediging van het land tegen de Turken, een eigen privé-leger van wisselende grootte, dat onder zijn directe bevel stond. Hierdoor bevonden zich in Hongarije permanent tienduizenden manschappen onder de wapenen, die onmiddellijk bij een conflict konden worden ingezet. De militaire steun van de Heidukken en de Hongaren was daarom cruciaal voor Matthias in de eerste fase van zijn machtsovername.

Matthias had ook behoefte aan politieke steun. Deze verwierf hij door vanaf 1607 een alliantie te smeden tegen Rudolf met de standen in verschillende delen van het Habsburgse rijk, als Hongarije, Bohemen, Moravië en Oostenrijk.<sup>40</sup> De hoofdpersonen van deze samenwerking waren Illésházy, Erasmus Tschernembl en Karol Žierotín. De laatste was de machtigste aristocraat van Moravië en een persoonlijke vriend van Illésházy.<sup>41</sup> Deze standenconfederatie was, volgens Karl Nehring, ingegeven door Illésházy, maar gezien de intensieve contacten tussen de leidende figuren kan het evengoed hun gemeenschappelijk idee zijn geweest.<sup>42</sup> Nadat Matthias zich had aangesloten bij de opstandelingen, werd Illésházy zijn belangrijkste raadsman wat betreft de Hongaarse aangelegenheden. Hij was tijdens de beraadslagingen over het Weense vredesverdrag de belangrijkste onderhandelaar namens de opstandelingen geweest. Op 10 januari 1608 riep Matthias de standen bijeen tijdens een landsvergadering in Pozsony, waarbij afgevaardigden uit heel Hongarije, Zevenburgen en Oostenrijk aanwezig waren. Deze bijeenkomst markeerde het begin van zijn machtsovername.

De kern van het conflict tussen Matthias en Rudolf was een diepgaand verschil van mening over de politieke toekomst van het Habsburgse rijk en de dynastie. Dit conflict ontstond in 1606, toen Rudolf weigerde het vredesverdrag van Zsitvatorok tussen het Ottomaanse en het Habsburgse rijk en het verdrag van Wenen met Bocskay te bekrachtigen, terwijl Matthias deze verdragen na moeizaam onderhandelen tot stand had gebracht. In plaats van vrede met de Turken en pacificatie in Hongarije, zoals Matthias voorstond, wilde Rudolf een nieuwe campagne tegen de Turken beginnen. Hij was daarom voornemens financiële steun te vragen voor deze campagne aan de standen van

---

<sup>39</sup> Kálmán Benda, "Habsburg Absolutism and Hungarian Resistance", in: R.J.W. Evans en T.V. Thomas (red.), *Crown, Church and Estates* (Londen, 1991) 126-127

<sup>40</sup> Robert J.W. Evans, *Rudolf II and his World* 144, Joachim Bahlcke, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit* 322, 336

<sup>41</sup> Zie de uitvoerige (en opvallend warme) correspondentie tussen hen in: Peter von Chlumecky, *Karl von Zierotin und seine Zeit 1564-1615* I 300, II, XXIX-LXII. Ook stuurde de steenrijke, maar ook als zeer zuinig bekend staande Illésházy, dure geschenken aan Žierotín. Ibidem, I, 554 noot 30

<sup>42</sup> Karl Nehring, "A zsitvatoroki szerződés története", in: *Századok* (Boedapest, 1986) 39



het Habsburgse rijk tijdens de komende rijksdag in Regensburg, in het voorjaar van 1608. Bovendien was Rudolf niet van zins de Hongaarse kroon aan de Hongaren over te dragen, zoals dat was overeengekomen in het verdrag van Wenen. Rudolf beklagde zich daarom in 1607 over Matthias:

‘Als Ertzhertzog Mathias von ihr may. die pleni potenz außgebracht, hatt er mit Hungern und Turckhen einen schandtlichen frieden geschloßen, den er den rebellen vnd Turcken alles nachgeben was sie wünschen vnd begern mögen vnd was ihr may. autoritet vnd guetten namen zue wider seind könde. Ist dem nicht genueg geweßen, sonnder man hatt noch mehr practickhen, das die Vngerisch cron von ihr may. begert worden, weliche doch ihr may. vnd dero vorfahren statts bey sich gehabt, zue was endt ist leichtlich zue gedenckhen.’<sup>43</sup>

Vanwege de ontwikkelingen in de Hongaarse politiek bevond de legitimatiecrisis van Rudolf zich in november 1607 in een beslissend stadium.<sup>44</sup> De Heidukken dreigden opnieuw in opstand te komen, omdat Rudolf de bepalingen van het Weense verdrag niet wilde nakomen en wilden een eigen koning.<sup>45</sup> Zij hadden tegen de Hongaarse afgevaardigden de waarschuwing geuit: ‘dat zij niet zouden rusten, voordat de Hongaren een koning uit hun midden hadden verheven’ en dat zij desnoods opnieuw hun heil bij de Turken zouden zoeken.<sup>46</sup> De Hongaarse standen maakten zich grote zorgen om de gevolgen van deze nieuwe oproer, evenals Matthias. Deze situatie was de aanleiding voor Matthias om een oplossing voor de crisis te forceren.<sup>47</sup> Hij zocht steun bij de Hongaarse standen, door het sluiten van een verbond met Illésházy. Op 13 november 1607 bezegelde hij deze band met een brief aan Illésházy, waarin hij dit voornemen vastlegde. Met deze daad plaatste hij zich aan het hoofd van de anti-Habsburgse partij in Hongarije. In de brief legitimeert hij zijn gezag, door te beweren dat hij deel uitmaakt van *nostra Hungarica natio* (ons Hongaarse volk).<sup>48</sup> In de woorden van Matthias: ‘Ik beloof hetzelfde aan ons hele Hongaarse volk, omdat ik van dit volk afstam zoals van mijn voorouders, en dit zo als mijn vaderland erken, dat ik dit nooit of te nimmer in de steek zal laten (...)’.<sup>49</sup>

Door zich hierbij te presenteren als Hongaar kon Matthias later worden voorgesteld als de ideale ‘nationale koning van de Hongaren’, en de logische opvolger

---

<sup>43</sup> Wien, Haus-Hof und Staatsarchiv, Familien Akten Fasc. 1., geciteerd in: Karl Vocelka, “Matthias contra Rudolf: zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes” 345

<sup>44</sup> Tibor Wittman, “Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606-1618)”, in: *Acta universitatis Szegedinensies sectio Historica V* (Szeged, 1959) 3-44

<sup>45</sup> Kálmán Benda, “Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarcken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607-1608”, in: D. Csátári e.a. (red.), *Nouvelles études historiques I* (Boedapest, 1965) 299-313

<sup>46</sup> Bericht van Forgách en Dóczy uit Kassa aan Matthias, d.d. 22 november 1607. .”, in: Mihály Hatvani (red.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból MHH III* (Pest, 1857) 279

<sup>47</sup> Matthias had dit al voorbereid, want al in april 1605 was hij begonnen met besprekingen over de opvolging van Rudolf met zijn broers Maximiliaan III, Ferdinand II en Maximiliaan Ernst. Een jaar later kwam hij in het geheim met zijn broers tot overeenstemming over zijn erkenning als hoofd van het Habsburgse huis en zijn opvolging van Rudolf, na advies van de paus en de Spaanse koning. Victor-L. Tapié, *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy* (S. Hardman vert.) (Londen, 1971) 86

<sup>48</sup> Sándor Szilágyi (red.), “Három uralkodói levélke”, in: TT (Boedapest, 1878) 389-390

<sup>49</sup> Ibidem.

van zowel Rudolf als Bocskay. Hij was hierdoor zowel voor de opstandige Hongaren als voor de rest van Europa een acceptabele en legitieme vorst, omdat hij Hongaars voor de Hongaren en Habsburger voor Europa was. Matthias gebruikte daarom enerzijds doelbewust de idee van de *natio* en zijn lidmaatschap van deze gemeenschap om zijn machtsaanspraken ten opzichte van de Hongaren te legitimeren. Anderzijds presenteerde hij zichzelf buiten Hongarije als Habsburger en de natuurlijke opvolger van Rudolf. Een vergelijkbare strategie had hij dertig jaar eerder in de Nederlanden uitgevoerd, aldus Koenigsberger.<sup>50</sup>

#### 4.2.3 Verklaring van Pozsony (1608)

Op 20 januari 1608 vaardigden de verzamelde Hongaarse standen in Pozsony de ‘Verklaring van Pozsony’ uit, waarin zij motiveren waarom zij hun politieke lot hadden verbonden met Matthias.<sup>51</sup> De auteur is niet bekend, maar omdat Illésházy de standen leidde, is het waarschijnlijk dat hij bij het opstellen van deze tekst betrokken was. De Verklaring van Pozsony komt overeen met die van Szerencs, omdat ook deze is geschreven als een ‘klacht’ aan Europa. Ook wordt er in een oproep gedaan tot steun aan de Hongaarse standen en de onjuistheid van de politiek van Rudolf en de onrechtvaardigheid van zijn regering beargumenteerd. Tevens komt het beeld van de verdedigingsmuur en de daarmee verbonden voorstelling van de Hongaarse politieke gemeenschap er in voor.

Het belangrijkste verschil tussen de twee verklaringen is de legitimerende functie van het beeld van de Hongaarse gemeenschap. In de Verklaring van Szerencs rechtvaardigt dit beeld de opstand tegen de Habsburgse vorst, terwijl dit in die van Pozsony de politiek van een (ongekroonde) Habsburgse machthebber legitimeert. De standen en Matthias maken gebruik van dezelfde voorstelling om hun gezamenlijke politieke boodschap te ondersteunen. Deze komt neer op de stelling dat de Rudolf’s politiek onjuist is en schade berokkent aan Europa, omdat hij de oorlog tegen de Turken wil voortzetten en de vredesverdragen niet wil erkennen. Een ander verschil is dat de standen ditmaal positief over de ‘Duitsers’ oordelen, die worden geroemd om hun oprechtheid en eerlijkheid, als mensen die hun woord houden en hun beloftes nakomen. Volgens de Verklaring hadden de gevolmachtigde Duitse afgevaardigden beloofd dat de vredesbepalingen na zouden worden gekomen, maar vanwege de onwil van de keizer is dit niet gebeurd.<sup>52</sup>

De voornaamste rechtvaardiging van de standen is de dreigende opstand van de Heidukken, die zij als een nieuwe schending van het vredesverdrag beschouwen.<sup>53</sup> De standen hebben hiertoe maatregelen getroffen, waardoor zij een groot gevaar voor het koninkrijk hebben afgewend. Als zij dit niet zouden hebben gedaan, dan zou het niet lang hebben geduurd of de beschermende verdediging van het christendom zou terecht zijn gekomen in Turkse handen. Dit is volgens hen de belangrijkste reden dat Matthias,

---

<sup>50</sup> H.G. Koenigsberger, “Epilogue: Central and Western Europe”, in: R.J.W. Evans en T.V. Thomas (red.), *Crown, Church and Estates* 308

<sup>51</sup> Vertaald in het Hongaars en gedeeltelijk gepubliceerd in: Gábor Nagy (red.), *Magyar história 1526-1608* (Debrecen, 1998) 499-502. De oorspronkelijke tekst staat afgedrukt in: György Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae (Pars III. ab anno 1554 ad 1711)* III (Pozsonii, 1806) 93

<sup>52</sup> *Ibidem*, 501

<sup>53</sup> *Ibidem*.

die door de keizer zelf is benoemd tot gouverneur van het gehele Hongaarse koninkrijk, had besloten om de standen bijeen te laten komen in Pozsony en zij zich bij Matthias hadden aangesloten.

De essentie van de verklaring is de oproep aan de standen van het Habsburgse rijk om alles in het werk te stellen dat het vredesverdrag zal worden uitgevoerd, zodat het 'bolwerk van het gehele christendom en het Roomse rijk' kan worden behouden.<sup>54</sup> Ook roepen zij hen op om Rudolf geen steun te geven voor een nieuwe campagne tegen de Turken, omdat dan wel eens een nieuwe slag bij Mohács zou kunnen plaatsvinden. Vervolgens noemen zij het nieuwe verdrag tussen de landen belangrijk voor de bouw van het gehele christendom en het Roomse rijk, en eindigen zij met een oproep tot wederzijdse hulp en steun.

#### **4.2.4 Kurzer bericht der fürstl. Dhlt. Erzherzogs Matthiassen ... vber das Vngerische Wesen, cum refutatione objectorum (1608)**

De Verklaring van Pozsony vormt de verbindende schakel tussen Verklaring van Szerencs en de volgende tekst, die in april 1608 door Matthias werd geschreven. Het heeft de titel: 'Kurzer bericht der fürstl. Dhlt. Erzherzogs Matthiassen ... vber das Vngerische Wesen, cum refutatione objectorum'. Het is een weerwoord aan Rudolf naar aanleiding van de vergadering in Pozsony, waarmee hij zichzelf vrijpleit van de beschuldigingen van zijn broer. Het bevat een zeer uitgebreid betoog en was voorzien van 15 bijlagen.<sup>55</sup>

Het ontstaan van dit weerwoord was het gevolg van de politieke situatie van het rijk na de landsvergadering van Pozsony. Rudolf reageerde net als hij eerder had gedaan ten opzichte van Illésházy. De vorst beschuldigde Matthias en de verzamelde standen van hoogverraad, trof voorbereidingen om hun bezittingen te onteigenen en bewapende de loyale steden.<sup>56</sup> In een brief aan de verzamelde standen d.d. 23 januari 1608 schrijft hij, dat de beraadslagingen in Pozsony ingingen: 'tegen onze waardigheid en ons gezag'.<sup>57</sup> Indien de standen niet gehoorzaam zijn en toch tegen zijn opvatting en wil ingaan, dan zullen zij worden vervolgd wegens majesteitsschennis, aldus Rudolf. Matthias sloot vervolgens op 1 februari 1608 een militair verbond met de verzamelde standen om de vrede met de Turken en de Heidukken te bewaren en zond een verzoek om steun naar de standen van Moravië, Silezië en Bohemen.

Het doel van het 'Kurzer bericht' was de rechtvaardiging van Matthias' politiek ten opzichte van Rudolf, maar gezien de inhoud en de verspreiding ervan, vormde het tevens een publieke bekendmaking van zijn politieke plannen. Het is zeer waarschijnlijk

---

<sup>54</sup> Ibidem, 502

<sup>55</sup> „Kurzer bericht der fürstl. Dhlt. Erzherzogs Matthiassen zu Österreich etc. vber das Vngerische Wesen, cum refutatione objectorum. Also einkhomen jm April 1608.”, in: Mihály Hatvani (red.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi levéltárból* MHH III (Pest, 1859) 282-295. Helaas is dit uit het Rijksarchief te Brussel afkomstige stuk zonder bijlagen en een aanduiding van de context gepubliceerd. Bovendien is niet precies duidelijk wanneer of voor welke gelegenheid dit is vervaardigd. De tekst dateert met zekerheid van vóór de rijksdag in Regensburg, die half april plaatsvond en waarin werd besloten over de voortzetting van de oorlog tegen de Turken.

<sup>56</sup> Herbert Haupt, "From feuding brothers to a nation in a war with itself" in: Eliška Fučíková e.a. (red.), *Rudolf II and Prague* (Londen, 1997) 239

<sup>57</sup> "Rudolf leirata 1608. január 23-án a rendekhez", in: Gábor Nagy (red.), *Magyar história 1526-1608* 503.

dat anderen aan de totstandkoming van deze tekst hebben meegewerkt, omdat deze overeenkomt met de eerdere verklaringen. De auteur was goed op de hoogte van het politieke denken in Hongarije van die tijd, gezien de gebruikte thema's. Als meest waarschijnlijke medeauteur kan Illésházy worden beschouwd, omdat hij fungeerde als de belangrijkste Hongaarse politieke adviseur van Matthias. Tevens is het niet ondenkbaar dat Révay, of anderen uit zijn hofhouding, hun bijdrage hebben geleverd, al is hier geen bewijs voor.

Het belang van deze tekst is dat daarin de Hongaarse kroon voorkomt als 'Cron Hungern' (Hongaarse kroon of kroon van Hongarije) en dat aan deze term een betekenis wordt gegeven die wijst op een verandering. Deze Duitse term, of een variant ervan, komt regelmatig voor in officiële documenten en correspondentie van de Habsburgers en hun politieke relaties in de periode 1600-1608. In 'Kurzer bericht' heeft de term 'Cron Hungern' drie betekenissen. De meest frequent komt die van 'koninkrijk Hongarije' in territoriale zin voor.<sup>58</sup> Rudolf gebruikt 'Krone Ungarn' in deze betekenis in een document van 12 januari 1608, waarin hij waarschuwde: 'dat die Türken (...) das noch uebrige der Krone Ungarn an sich reissen.'<sup>59</sup> De tweede betekenis heeft betrekking op de Hongaarse koningsmacht.<sup>60</sup> Deze betekenis wordt vaak in één adem gebruikt met de eerste, omdat in de bronnen vaak geen onderscheid wordt gemaakt tussen de 'kroon' als territoriale aanduiding of als synoniem voor de koningsmacht. Ten derde kan deze term ook het tastbare kroonjuweel betekenen.<sup>61</sup> Het is niet altijd duidelijk welke betekenis Matthias aan de term toekent.<sup>62</sup>

Het belangrijkste thema in het 'Kurzer bericht' is de noodzaak de oorlog tegen de Turken te stoppen. Matthias werkt dit thema uit door uitvoerig de gevolgen van de oorlog voor Hongarije en de omringende rijken te schetsen. Hierbij maakt hij een onderscheid tussen het Hongaarse koninkrijk en de overige territoria van het Habsburgse rijk, door het eerste met de term 'Cron Hungern' aan te duiden, terwijl hij de overige landen bij hun gebruikelijke naam noemt. Zo stelt Matthias vast dat: de 'Cron Hungern' en de koninkrijken en landen van Zijne Majesteit Rudolf al zestien jaar door de 'Erbfeindt Christlichen namens bedreigd werden'.<sup>63</sup>

---

<sup>58</sup> '(...) der erzherzog Matthias, wie ich selbs sainer schreiben eines gelösen, hat selbes an der cron Ungern desperiert und sorgt sich schier noch der anreinenenden länder ebenfalls.', Brief van hertog Maximiliaan aan keurvorst Ernst von Köln, d.d. 8 maart 1605, in: Felix Stieve (red.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga* (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges) VI (München, 1895) 46, ook: aan vorstenraad, ibidem, 179, noot 1 en aan de Beierse geheimraad aan hertog Maximiliaan, d.d. 29 maart 1608: *cron Ungarn*, ibidem, 290

<sup>59</sup> „Hauptverhandlungen des Reichstags. 1608 Januar 12. Kaiserliche Proposition: § 1“, in: Moriz Ritter (red.), *Die Gründung der Union 1598-1608* (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges) I (München, 1870) 628, ook: '(...) was von der cron Hungern hinweggerissen worden, wider erobert (...).' Ibidem.

<sup>60</sup> Bijvoorbeeld in een kopie van een brief van Rudolf aan Matthias, d.d. 18 februari 1608: '(...) cum contra nostram consentiam e tempore acceptionis coronae Ungariae prastium grave juramentum omnia auferi, sit, uti in nostrae, protestatione continetur.' Stephanus Illésházy, *De Rebus...* (handschrift) OSZK Fol. Lat. 2336 fol. 38v

<sup>61</sup> De term met deze betekenis komt het meest frequent voor in documenten die te maken hebben met de overdracht van de kroon op 27 juni en de kroning in Hongarije op 19 november 1608.

<sup>62</sup> Het gebruik van 'Cron Hungern' wekte al in de negentiende eeuw verwarring op bij de Duitse historici, voor wie het onduidelijk was of met deze term het voorwerp of het koninkrijk werd bedoeld. Felix Stieve (red.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga* 86-87, noot 1

<sup>63</sup> "Kurzer bericht" 282

De reden dat Matthias deze term voor Hongarije gebruikt, heeft te maken met de bijzondere belang die dit land voor het Habsburgse rijk en de rest van Europa heeft. Deze betekenis ontleent hij aan de Verklaring van Szerencs of aan één van de teksten die op deze verklaring zijn gebaseerd. Het belang berust op zijn opvatting dat het Hongaarse rijk, als 'Cron Hungern', een belangrijke rol in de 'defension gemainen Vatterlandts' speelt. Matthias zet dit uiteen door de recente dreiging te beschrijven die het gevolg was van de opstand van Bocskay en zijn verbond met de Turken. Hij stelt dat dankzij de opstand de Turken nu tot diep in Oostenrijk kunnen doordringen, waardoor nu zelfs de hoofdstad Wenen gevaar loopt.<sup>64</sup>

Hierna lijkt Matthias duidelijk te willen maken dat er sprake is van een acute crisissituatie, waarvoor Rudolf verantwoordelijk is en waarbij direct handelen noodzakelijk is. Matthias begint met zijn broer te wijzen op zijn persoonlijke verantwoordelijkheid voor het welzijn van zijn rijk en beweert dat de nood erg hoog is opgelopen in het rijk. Hij stelt dat 'Zijne Majesteit' vaak gewaarschuwd is door zijn familie en dat hij, Matthias, hem op de hoogte heeft gehouden van de toestand.<sup>65</sup> De 'erfvijand' heeft inmiddels Esztergom buitgemaakt en de opstandige Hongaren hebben vestingen veroverd die nodig zijn voor de verdediging van het vaderland. Als gevolg van dit alles lijkt het alsof de 'Cron Hungern' in de hand van de 'Türggen' (Turken) zal komen, zo schrijft Matthias. Ten gevolge van de twee 'confoederirten feindten' (waarmee hij het verbond tussen de Turken en de opstandige Hongaren bedoelde) zullen de Donaulanden opnieuw geplunderd worden en zal zelfs 'das heilige Reich Teutscher nation' (heilige rijk van de Duitse 'natie') in gevaar komen, zo schrijft hij. De 'Cron Hungern' is in de ogen van Matthias cruciaal voor Rudolf, omdat de keizer de verantwoordelijkheid heeft voor de veiligheid van zoveel christelijke koninkrijken en landen.<sup>66</sup>

Vervolgens beschrijft Matthias hoe hij, als gouverneur van Hongarije, heeft geprobeerd een oplossing voor de ontstane problemen te vinden. Hij heeft getracht het Turkse gevaar te keren en de bondgenoten van elkaar los te maken door vredesbesprekingen te voeren met beide partijen, waarbij hij onbeperkte volmacht van de keizer had.<sup>67</sup> Matthias suggereert daarna dat Rudolf de Heidukkenopstand heeft veroorzaakt, omdat hij de ratificatie van het verdrag voortdurend uitstelde. Dit lokte protesten uit van de Hongaren en de Turken, waardoor een nieuwe opstand van de Heidukken uitbrak. De Heidukken hadden opnieuw een groot deel van Hongarije veroverd en waren bereid: 'die Cron Hungern dem Türggen zu vbergeben' en zelfs: 'ainen Khünig Irer nation vnd Religion zu erwöhlen'.<sup>68</sup> Dat dit allemaal niet gebeurd is, is te danken aan zijn snelle handelen, zo beweert Matthias, waarbij hij bovendien vermeldt dat hij besprekingen had gevoerd met de Turken en een landdag in Pozsony had georganiseerd om deze crisis te bezweren.

Matthias maakt in deze passage gebruik van de denkbepelden van Bocskay over de 'nationale koning' van Hongarije en de kroon, zoals genoemd in het testament. Ook in de tekst van Matthias moet 'Cron Hungern' niet als de tastbare kroon worden opgevat,

---

<sup>64</sup> Ibidem, 283

<sup>65</sup> Ibidem, 283-284

<sup>66</sup> Ibidem, 284

<sup>67</sup> Ibidem, 285-286

<sup>68</sup> Ibidem, 286

omdat deze op dat moment nog in het bezit van Rudolf was, maar als de Hongaarse koningsmacht. De aartshertog komt tot de kern van zijn betoog in het volgende citaat:

‘Was nun hierauss, wann es seinen Vortgang, wie darauff gestandten, erraichet, Irer Mt. dero Khünigreich vnd Lännern, dem löblichen Haus Österreich, ja der ganczen Christenhait für ain gefahr, verlusst vnd höchste ruin entstandten, weilen die Cron Hungern jederzait als ain Vormauer der ganczen Christenhait, jnsonderhait des heiligen Reichs Teutscher nation gehalten, vnd durch sy erhalten worden, vnnd bisshero so lange Zeit bey dem löbl. Hauss Österreich continuïert vnd verbliben, das haben alle vernüfftige gemüetter vnd Herzen wolmainent zubedenckhen vnd zu erwegen.’<sup>69</sup>

Matthias verbindt hier ‘Cron Hungern’ (in de territoriale betekenis) met het beeld van de ‘Vormauer der ganczen Christenhait’ (de verdedigingsmuur van het christendom). Het beeld van de muur heeft dezelfde betekenis als die in de Verklaring van Szerencs, omdat Matthias een vergelijkbare relatie legt tussen de bescherming van Hongarije en de legitimatie van de macht van het ‘löblichen Hauss Österreich’, het Habsburgse huis. Als Hongarije, in de zin van ‘Cron Hungern’ en ‘Vormauer der ganczen Christenhait’, wordt bedreigd, dan loopt niet alleen dit koninkrijk gevaar, maar ook de overige landen van het Habsburgse rijk, het gehele christendom en zelfs de Habsburgse dynastie, zo redeneert Matthias. Hieruit volgt dat de verdediging van de ‘Cron Hungern’ cruciaal is voor de legitimiteit van het Habsburgse huis.<sup>70</sup> Hij schiep zo een nieuwe legitimerende betekenis voor de term ‘Hongaarse kroon’.

De veranderde functie van de kroonbetekenis in dit stuk van Matthias is dat de kroon nu opnieuw de Habsburgse macht legitimeert en bovendien met een gemeenschapsidee wordt verbonden. Deze betekenis herinnert aan het epos van Berger uit 1600, waarin het kruis verwijst naar de verdediging van het christendom als de ‘heilige taak’ van de keizer. Ook Berger verbond de legitimiteit van de keizersmacht met de kwestie van het behoud en de verdediging van het Hongaarse koninkrijk. Het is hierdoor waarschijnlijk dat de herkomst van deze nieuwe denkbeelden in de Hongaarse kring rond Matthias moet worden gezocht.

In de volgende passages werkt Matthias deze gedachte uit door dieper in te gaan op het belang van de betekenis van de ‘Cron Hungern’ als ‘Vormauer der ganczen Christenhait’ voor de legitimiteit van de macht van de Habsburgers. De aartshertog stelt dat hij de landdag in Pozsony bijeen heeft geroepen om de machtsaanspraken van het Habsburgse huis veilig te stellen.<sup>71</sup> Volgens hem kwamen de Hongaarse standen bij elkaar vanwege het *communi periculo* (gemeenschappelijk gevaar) voor het Hongaarse koninkrijk, de overige landen en het Oostenrijkse huis. Ook hebben de standen en hijzelf de autoriteit van de koning geprobeerd te beschermen: ‘(...) Ihrer Mt. Khays. vnd Khünigl. autoritet, souol auch dero Khünigreich vnd Länder vor entlichen interitu

---

<sup>69</sup> Ibidem, 286-287

<sup>70</sup> Opvallend is dat Matthias vanuit de Nederlanden in april 1579 via een afgevaardigde Rudolf ook al waarschuwde voor de bedreigingen voor het huis Oostenrijk, het verlies van het territorium en de dreiging dat een andere vorst zou worden gekozen. H.G. Koenigsberger, *Monarchies, States Generals and Parliaments* 288

<sup>71</sup> “Kurzer bericht” 287-288

vindicirt, vnd alles widerumben in friedtlichen Standt gerichte vnd gebracht werden möchte (...).<sup>72</sup> De standen hadden kritiek op de regering van Rudolf, en hun conclusie was dat het Weense vredesverdrag onverwijld geratificeerd zou moeten worden. Als dit niet onmiddellijk gebeurt, dan zou de ‘kroon van Hongarije’ in de handen van de Turken komen en haar taak niet meer kunnen vervullen als schutsmuur van het christendom. In de woorden van Matthias:

‘Vnd ob man sich woll auff die Reichs vnd anderer ausslenndischer christlichen potentaten treuherzige bewilligung verlassen mechte, wüerde doch bey so vberhandt genumbenen Feuer alle hilff ganz zu spat sein, wan in diser Eyll, wie sichs bishero im werckh laider mehr dan zuvill erzaigt, die Cron Hungern als ain Vormauer der ganzen Christenhait solle vnder ainsten von derselben abgeschnitten vnd in des Erbfeindts Christlichen namens henden, darauff es berait gestanten, khomen, vnd noch bis dati in eüsserister gefahr stehet.’<sup>73</sup>

Matthias beschrijft vervolgens een schrikbeeld van de toekomst, als Rudolf zijn politiek toch zou doorzetten, en ook deze voorstelling verbindt hij met de ‘Cron’. Hij waarschuwt voor het lijden van honderdduizenden christenen, de dreigende eeuwige slavernij van Oostenrijk, Steiermark en Hongarije en de nieuwe verschrikkingen die de ‘erfvijand van de naam van Christus’ over de christenen zal brengen.<sup>74</sup> Volgens hem is het sluiten van vrede de enige manier om dit te voorkomen. Rudolf wil echter het vredesverdrag niet ratificeren, ook al is dit verdrag met zijn volmacht gesloten. Matthias stelt dat de vrede het beste zal zijn voor de koninkrijken en de landen van ‘de majesteit, het loffelijcke Huis Oostenrijk en het hele christendom’, om de opstand een halt toe te roepen, ‘vnd die Cron Hungern vor endlichem abfall vnd vndergang noch zu erhalten’.<sup>75</sup> Bovendien zullen de opstandige Hongaren zich losmaken uit de Turkse confederatie als de vredesverdragen nageleefd worden.<sup>76</sup>

Matthias drukt zijn broer nogmaals het gevaar van het uitstel op het hart, dat ‘die Cron Hungern ganz vnd gar verlieren wellen’ en dat alleen de ratificatie van de vredesverdragen het gevaar kan keren.<sup>77</sup> Hij zet uiteen dat de Hongaarse grens de verdedigingsmuur van de Duitse ‘nation’ en het christendom is. Als Hongarije verloren gaat, dan is Duitsland het volgende slachtoffer, zo stelt hij. Daarom is het van het grootste belang dat vrede wordt gesloten met de Hongaren en de Turken, en dat de grensverdediging op peil wordt gebracht.<sup>78</sup> Als de vrede zal gesloten worden met de Turken, dan zal ook het nieuwe vuur van de opstand worden geblust, aldus Matthias.

Hierna verbindt Matthias de ratificatie met het thema ‘godsdienstvrijheid’, als de oorzaak van de nieuwe opstand. In zijn ogen heeft Rudolf teveel de nadruk gelegd op het eerste artikel over godsdienstvrijheid van het Vredesverdrag.<sup>79</sup> Net als Bocskay,

---

<sup>72</sup> Ibidem, 288

<sup>73</sup> Ibidem, 289-290

<sup>74</sup> Ibidem, 290

<sup>75</sup> Ibidem.

<sup>76</sup> Ibidem, 290-291

<sup>77</sup> Ibidem, 291

<sup>78</sup> Ibidem, 292

<sup>79</sup> Ibidem, 293

hebben de Heidukken volgens hem van de nieuwe opstand een religieuze oorlog gemaakt en over de grenzen hulp gevraagd aan de protestantse keur- en rijksvorsten. Hierdoor konden zij van het ‘kleine vuur’ een ‘groot vuur’ maken en zo de opstand over een veel groter gebied laten uitstrekken, zo stelt hij. Rudolf wil de ‘alleenzieligmakende religie’ en de geestelijken helpen, maar dit leidt op den duur alleen tot de ondergang van datzelfde geloof, aldus Matthias. Hierdoor hebben de Heidukken in hun *postulatus* (eis) zo sterk aangedrongen op hun religie en een koning die hun religie aanhangt.<sup>80</sup> Er gebeurt niets tegen de katholieke religie, zo stelt hij. Bocskay had de *libera Religio* afgekondigd, maar dit was volgens Matthias geheel in overeenstemming met artikel 1 van het Weense Vredesverdrag.<sup>81</sup>

Met deze analyse laat hij zien dat de weerstand van Rudolf tegen de godsdienstvrijheid ten koste ging van zijn eigen gezag, omdat het de tegenstander argumenten in handen geeft en kansen biedt om allianties aan te gaan over de grenzen. Matthias sluit zijn betoog af met de stelling dat het doel van al zijn handelen het behoud van geloof, keizer, het ‘Huis Oostenrijk’, de bijbehorende rijken, het Romeinse rijk en het gehele christendom was. In zijn woorden:

‘(...) das sy auch in diesen Ihren oberczelten actionibus vnd Handtlungen nichts anders, als zufförderist die Ehr des Allerhöchsten erhalt- vnd vermehring vnser allainseligmachenden Cath. Röm. Religion, derselben Geistlichen standts permansion, Ihrere Khays. Mt. Kays. vnd Künigliche Hochhaiten, des Löbl. Haus Österreichs vnd derselben Künigreich vnd Landte conservation, ja des Römischen Reichs vnd der ganczen Christenheit wohlfahrt vnd aufnemen gesucht haben.’<sup>82</sup>

### 4.3 De denkbeelden van Illésházy en Berger over de kroon

#### 4.3.1 De politieke theorie van Illésházy

In de periode dat Matthias de macht overnam in Hongarije en een verbond sloot met de protestantse standen in het Habsburgse rijk, was Illésházy zijn belangrijkste Hongaarse strateeg en invloedrijkste verspreider van zijn politieke boodschap.<sup>83</sup> Bocatius noemt hem daarom in 1611 de *Peitho et Siren Hungaricae gentis* (Peitho: ‘god van de overreding’ en Sirene: ‘verderfelijke verleidster’ van het volk van Hongarije).<sup>84</sup> Bovendien waren diverse anekdotes over zijn politieke en oratorische talenten en daden in omloop.<sup>85</sup> De ontwikkeling van de betekenis en het beeld van de kroon en de

---

<sup>80</sup> Ibidem.

<sup>81</sup> Ibidem, 294

<sup>82</sup> Ibidem, 295

<sup>83</sup> Kálmán Benda, “Habsburg-politika és rendi ellenállás” 416

<sup>84</sup> Johannes Bocatius, “Olympias Carceraria” 116 r. 9

<sup>85</sup> Onder meer over een conversatie tussen Matthias en Illésházy. Matthias: ‘Maak mij koning, dan zorg ik dat je onderkoning wordt.’ Illésházy: ‘Nee, Hoogheid, maakt U mij Uw onderkoning, dan maak ik U koning.’ Geciteerd in: István Hiller, “Illésházy István” 85. Een andere vond plaats tijdens de landdag van januari 1608, waarbij klachten tegen Rudolf werden geuit. De Kroatische afgevaardigde Tamás Erdődy vraagt zich bezorgd af of ze niet te ver gaan. Illésházy antwoordt: ‘Waar maak je je druk om, in drie dagen maak ik een einde aan [de keizersmacht].’ Geciteerd in: Kálmán Benda, “Habsburg-politika és rendi ellenállás” 417, noot 33



gemeenschap die hierna zal worden besproken, ontsprong voor een belangrijk deel aan zijn denken. Voordat zal worden uiteengezet hoe de idee van de kroon door hem en zijn medestanders werd uitgewerkt, zal eerst aandacht worden besteed aan de ontwikkeling van het denken bij Illésházy over de toekomst van de politieke gemeenschap.

De essentie van het politieke denken van Illésházy is het zoeken naar een evenwichtige balans tussen de belangen van de verschillende nationale en internationale partijen op het politieke toneel van het Hongaarse koninkrijk.<sup>86</sup> Dit betekent in de eerste plaats dat hij een evenwicht zocht tussen de politieke doelstellingen van de Habsburgse dynastie enerzijds en die van de Hongaarse standen anderzijds. In de tweede plaats streefde hij naar eenzelfde evenwicht tussen de verschillende religieuze en sociale groepen in het rijk. Ten derde probeerde hij Zevenburgen en Hongarije met elkaar op één politieke lijn te krijgen.<sup>87</sup> Ten vierde probeerde hij stabiliteit in het in drieën gedeelde Hongaarse koninkrijk te creëren door de vrede tussen het Habsburgse en het Ottomaanse rijk te bevorderen.

Het sleutelwoord in Illésházy's denken is *concordia* (eendracht). Deze eendracht trachtte hij te bereiken door niet zozeer deelbelangen van een bepaalde groep te laten prevaleren boven die van anderen, maar binnen de *respublica* (politieke gemeenschap) naar het *publicum bonum* (algemeen welzijn) te streven door het sluiten van algemeen aanvaarde compromissen. Een werk waarin deze ideeën van Illésházy, of door hem geïnspireerde opvattingen, worden uiteengezet, is het werk *Caduceus, seu proba, et brevis invitatio, ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda*, geschreven door Berger.<sup>88</sup> Het pamflet verscheen ter gelegenheid van een *comitia* (landsvergadering) in 1607 te Pozsony en is opgedragen aan Révay, die waarschijnlijk de opdracht heeft gegeven voor het schrijven en de drukkosten ervan heeft betaald. Het werk is opgebouwd uit een opdracht aan zijn patroon, een uiteenzetting over de actuele politieke toestand in het Hongaarse rijk, een gebed aan Christus voor Hongarije en opnieuw een lofdicht op Révay.

De kern van de boodschap van Berger in *Caduceus* (heraut) komt neer op een rechtvaardiging van de politiek van Matthias en (indirect) die van Illésházy. Het belangrijkste thema in dit werk is de noodzaak van *pax* (vrede) in de *respublica Hungarica*, dat door middel van trouw, *concordia* (eendracht) en *fides* (vertrouwen) in het rijk kan worden bereikt. Deze boodschap wordt uitgedragen door opnieuw een beeld te schetsen van de Hongaarse politieke gemeenschap, waarbij de lezer wordt opgeroepen tot *amor patriae*.<sup>89</sup> Opvallend en afwijkend van de hiervoor beschreven politieke werken, is dat deze voorstelling wordt beschreven in termen die ondubbelzinnig verwijzen naar het katholieke geloof. Zo noemt Berger onder meer paus

---

<sup>86</sup> Ibidem, István Hiller, "Pázmány Péter és a Habsburg diplomáciája", in: Emil Hargittay (red.), *Pázmány Péter es kora* (Piliscsaba, 2001) 142

<sup>87</sup> László Nagy, *Botránykövek régvolt historiánkban* 154-156. Volgens Nagy leidde dit streven van Illésházy tot de moord op Káthay, omdat de politieke doelstellingen van Illésházy en Káthay verschillend waren.

<sup>88</sup> Elias Berger, *Caduceus, seu proba, et brevis invitatio. Ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda. Ad Illustriss: Reverendiss: Spectabiles et Magnificos Dominos Proceres, Caeterosq; Generosos Nobiles Hungariae. Facta à patriae amante, & studioso Elia Bergher. A.G. Poeta Laureato Historico Caesareo* (Viennae, 1607) EK RMK III. 202

<sup>89</sup> Ibidem, B2 r.

Clemens, die rust in Hongarije zou wensen<sup>90</sup>, verwijst hij opnieuw naar het beeld van het dubbelkruis van de heilige Stephanus uit zijn eerste werk, als teken van de bescherming van het christelijke (katholieke) geloof<sup>91</sup>, en schrijft hij in een gebed voor Hongarije aan het einde van het werk ook over de *ecclesia christiana catholica*.<sup>92</sup>

Op grond van de katholieke inhoud van dit werk in het algemeen en van het gebed aan het einde in het bijzonder, oordeelde de negentiende-eeuwse historicus József Podhraczký dat Berger katholiek was.<sup>93</sup> Over de vraag waarom een lutheraan als Révay een zo overduidelijk pro-katholiek werk heeft gesteund, is vervolgens nooit geschreven. Het antwoord op deze vraag moet opnieuw in de politieke context van het moment van publicatie worden gevonden. De grootste weerstand tegen een compromis tussen Matthias en de Hongaarse standen onder leiding van Illésházy, kwam uit de katholieke hoek. Na de geloofstwisten rond 1600, de gewelddadige Contrareformatie in 1604 en de anti-katholieke stemming van de opstandelingen, verwachtten de katholieke Hongaren niet veel goeds van een dergelijk vergelijk.

De grond van hun verzet was de angst voor de vrijheid van godsdienst voor de protestanten, waardoor de Habsburg-getrouwe katholieke standen en de moederkerk hun dominante positie in het rijk zouden verliezen. Deze angst was gegrond, want een belangrijk politiek doel van Illésházy was de vervlechting van de katholieke kerk en het koninkrijk ongedaan te maken.<sup>94</sup> Zo werden de bisschoppen niet meer voor de landsvergaderingen uitgenodigd, de geestelijken niet meer om raad gevraagd, en werd kerkelijk bezit aan de adel geschonken. De landsvergaderingen van 1607-1608 stonden daarom enerzijds in het teken van het verlies van de politieke positie van de katholieke kerk in Hongarije en anderzijds in het teken van het terugwinnen van de voorrechten van de geestelijken in het land.

Door dit toenemende wantrouwen richtten Illésházy en zijn medestanders hun politieke strategie op het winnen van het vertrouwen van de katholieken. Het vlugschrift van Berger met de boodschap 'trouw, vertrouwen en eendracht' moest de katholieke leden van de *respublica* van de juistheid van de intenties van Matthias en Illésházy overtuigen. De meest logische wijze waarop een dergelijke politieke boodschap aan het katholieke publiek kon worden overgebracht, was de gebruikmaking van katholieke thema's en denkbeelden. De inhoud van dit vlugschrift mag daarom niet zozeer als een bron van de overtuiging van de schrijver en zijn patroon worden beschouwd, maar veeleer als middel waarmee Matthias en Illésházy, via het werk van Révay en Berger, de katholieke standen in hun kamp probeerden te betrekken.

De katholieke signatuur van het pamflet komt het sterkst tot uiting in het gebed aan het einde. Deze tekst, met de titel *Caducei votum, ad christum pro Hungaria*, behoort als literair werk tot het genre van de 'gebeden voor het vaderland'.<sup>95</sup> Het doel van deze werken was een politieke boodschap aan de Hongaarse gemeenschap te geven, in de vorm van een gebed aan God voor het vaderland. De functie van deze gebeden

---

<sup>90</sup> Ibidem, B4 r.

<sup>91</sup> Ibidem, C2 r.

<sup>92</sup> Ibidem, C4 v.

<sup>93</sup> József Podhraczký, "Berger Illés magyar történetiró" 356-357

<sup>94</sup> Kálmán Benda, "Habsburg politika és rendi ellenállás" 426-427

<sup>95</sup> Péter Ötvös herkent deze gebeden van Illésházy als met elkaar samenhangende werken, maar ziet niet dat deze tot een genre behoren. Péter Ötvös (red.), *Pálffy Kata leveleskönyve* 180

was het gevoel van saamhorigheid binnen de gemeenschap te versterken. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de term *Deus Hungarorum* (God van de Hongaren) in één gebed van Illésházy.<sup>96</sup> Tot dit genre kunnen, voor zover ons bekend, in totaal vijf werken worden gerekend. Hiervan zijn er drie van Illésházy, één van Berger en één van Révay. De eerste drie protestantse gebeden uit de periode 1605-1612 kenden een grote verspreiding.<sup>97</sup> Het vierde is het eerder genoemde katholieke gebed van Berger, het vijfde verscheen in 1613 in een werk van Révay over de kroon. Het doel van het gebed van Berger was het katholieke deel van de *respublica* zich een deel van de gemeenschap te laten voelen, door met behulp van bekende thema's een beeld van de gemeenschap te schetsen waarmee ook zij zich kon identificeren.

#### 4.3.2 De overdracht van de kroon van Hongarije (1608)

De volgende stap in de ontwikkeling van de kroonbetekenis was de rituele machtsoverdracht binnen het Habsburgse huis, die plaatsvond door de overdracht van de Hongaarse kroon van Rudolf aan Matthias. De aanleiding voor deze overdracht was de dreiging van een nieuwe Heidukkenopstand, een Turkse oorlog en de daaropvolgende politieke druk van leden van het Habsburgse huis, hofdienaren en vertegenwoordigers van de standen van het Habsburgse rijk, op Rudolf om af te treden.<sup>98</sup> Rudolf gaf blijk geen oplossing te kunnen en willen vinden voor deze dreigende toestand. Dat moment was voor Matthias de aanleiding zich met geweld meester te maken van de macht.<sup>99</sup> Hij rechtvaardigde deze stap door te stellen dat zijn doel de redding van het Habsburgse huis, het rijk en het christendom was: '(...) Sein Ziel ist den Ks.[Kaiser], das Haus Österreich, dessen Länder, das Reich und die Christenheit vor dem Untergange zu bewahren, dem einige Länder schon nahe waren, wie sich denn eben dehalb Ungarn, Österreich und Mähren mit ihm verbündet haben (...).'<sup>100</sup>

Aan de ceremonie gingen uitgebreide onderhandelingen en politieke verwickelingen vooraf, waarvan het resultaat was dat Matthias de koningsmacht in Hongarije en de macht in Oostenrijk en Moravië kreeg.<sup>101</sup> De uiteindelijke overeenkomst tussen Matthias en Rudolf, het zogenaamde verdrag van Stara Lúbaňa, werd gesloten in twee tenten bij het Boheemse slot Lieben op 25 juni 1608. De delegatie van Matthias werd geleid door Karl van Liechtenstein en Karol Žierotín. Tot de

---

<sup>96</sup> „Oratio pro Hungaria”, in: Péter Ötvös (red.), *Pálffy Kata leveleskönyve* 172

<sup>97</sup> De predikant Péter Alvinczi verzamelde deze gebeden: “Precatio Magnifici Illieshazij in Polonia profugi ad ipsomet ex sacris collecta”, “Oratio pro Hungaria”, “Gratiarum accio”, in: Péter Ötvös (red.), *Pálffy Kata leveleskönyve* 170-173

<sup>98</sup> Hans Sturmberger, *Georg Erasmus Tschernembl* (Linz, 1953), Tibor Wittman, “A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius”, in: *Filológiai közlöny* 2 (Boedapest, 1957) 53-66, Tibor Wittman, “Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606-1618)” 3-44, Tibor Wittman, “Az erdélyi fejedelmek és a magyarországi uralkodó osztály függetlenségi és rendi küzdelmei (1607-64)”, in: Éva H. Balázs en László Makkai (red.), *Magyarország története 1526-1790 II* (Boedapest, 21972) 165-166

<sup>99</sup> Herbert Haupt, “From feuding brothers to a nation in a war with itself” 240

<sup>100</sup> Brief van Aarts Hertog Matthias aan Hertog Maximiliaan, d.d. 20 mei 1608, in: Felix Stieve (red.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga* 383

<sup>101</sup> Hans Sturmberger, *Georg Erasmus Tschernembl*, Karl Vocelka, *Rudolf II. und seine Zeit* 114-115, Joachim Bahlcke, *Regionalismus und Staatsintegration im Wiederstreit* 341-342

ondertekenaars behoorde György Thurzó, die met Illésházy de machtigste pro-Habsburgse aristocraat in Hongarije was.

De overdrachtsceremonie met de Hongaarse kroon is in diverse teksten<sup>102</sup> beschreven. Voor zover ons bekend is deze op een schilderij en een prent verbeeld.<sup>103</sup> Ook zijn diverse oorkondes bewaard gebleven met betrekking tot deze overdracht.<sup>104</sup> Bij de bestudering van deze bronnen valt de volgende paradox op: enerzijds draait de ceremonie om de kroon en staat deze in het midden van de belangstelling, zoals uit de bronnen en de afbeeldingen blijkt, maar anderzijds krijgt dit voorwerp geen bijzondere betekenis, die zou wijzen op een ontwikkeling van de kroontraditie. Op het schilderij lijkt de kroon op een willekeurige kroonjuweel. Ook wordt deze op deze afbeeldingen en in deze teksten ‘Hungerischen Kron’, ‘königliche Chron’, of *corona Regni Hungariae* genoemd, zonder dat aandacht wordt besteed aan een eventuele bijzondere betekenis die dit voorwerp zou hebben. De verklaring voor deze neutrale verbeelding en beschrijving is dat het slechts ging om de verbeelding van de machtsoverdracht binnen het Habsburgse huis. De Hongaarse kroon stelde voor de meeste aanwezigen niets meer en niets minder dan de koningsmacht in het Hongaarse rijk voor, die door Rudolf bij die gelegenheid aan Matthias werd overgedragen.

In de ogen van de Hongaarse deelnemers aan deze ceremonie had de overdracht evenwel een bijzondere betekenis vanwege de kroon. Bálint Lépés, bisschop van Veszprém en Hongaars kanselier, begroette Matthias en de kroon in een oratie.<sup>105</sup> Matthias zelf noemde de kroon *Sacra dicti Regni Hungariae corona*.<sup>106</sup> Een Hongaarse toeschouwer schreef dat Matthias, door in overeenstemming met het verdrag van Wenen

---

<sup>102</sup> Herbert Haupt, “From feuding brothers to a nation in a war with itself” 241-244 (publicatie van een incompleet handschrift uit 1608 uit de Nationale Bibliotheek van Oostenrijk), verslag van de afgezant Peter Visscher van aartshertog Albert van Habsburg aan Jacob Fleckhammer, 28 juni 1608, in: MHH Dipl. IV 30-32. Deze tekst bevat tevens één van de oudste beschrijvingen van de Hongaarse kroningsmantel. Brief van Matthias aan Albert, d.d. 29 juni 1608. Ibidem, 33. Zie ook: György Závodszy, “Diarium”, in: Matthias Bél, *Adparatus* 353-379, Kaspar Ens von Lorch, *Ad rerum Hungaricarum historiam appendix* (Coloniae, 1608) OSZK App. H. 676, Nicolaus Istvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (Coloniae, 1622) EK RMK III. 1350 851, Pierre d’Avity, *Archontologia cosmica ... opera et studio Jo. Ludovici Gotofredi* (Francofurti, 1628) 395-396, Christian Matthiae, *Theatrum historicum theoretico-practicum...* (Amstelodami, 1668) 1102

<sup>103</sup> Schilderij met opschrift: “Schlachtenordnung so bey uberlieferung der Hungerischen Kronn / von ihrer Königlichen Wirdt angestellt worden. Anno 1608” (Boedapest, Magyar Nemzeti Múzeum, történelmi képcsárnok, inv.nr. 1659), afgebeeld in: S.n., *Hungaria regia 1000-1800. Schittering en strijd* (tentoonstellingskatalogus) (s.l., 2000) 224, prent van Matthäus Merian, Magyar Nemzeti Múzeum, történelmi képcsárnok, inv.nr. 58.2466, met dank aan László Vajda voor de informatie.

<sup>104</sup> Onder meer zouden deze aanwezig zijn in de verzamelde bronnen van de landsvergaderingen 1607-1608 uit de nalatenschap van Kálmán Benda. (MTA, historisch instituut, zonder inventarisnummer). Deze bronnenuitgave was rond 1980 bijna persklaar, maar is om onbekende reden nooit in druk verschenen. Het deel uit dit werk over de overdracht van de kroon is niet traceerbaar, ondanks naspeuringen in het MTA en in de Ráday-collectie te Boedapest. Benda verwijst in diverse artikelen en boeken naar deze komende uitgave. Met dank aan János Varga voor de toestemming voor de bestudering van het materiaal. Ook zijn diverse bronnen te vinden in het administratieboek van Illésházy. “Reversales super Coronae Regni Hungariae receptione” (d.d. 25 juni 1608), in: Stephanus Illésházy, *De Rebus Hungaricis Prothocolon* (handschrift) OSZK Fol. Lat. 2336 fol. 49v-r, “Cessio Sacrae Caesareae Regiaeque Majtiss p(...) Regno” 51r-52v, “Paria literarum Reversalium sua Maittis (...)” 52 v-r

<sup>105</sup> De tekst van de oratie is opgenomen in: Péter Révay, *De monarchia et sacra corona regni...* (Frankfurt 1659) 122-123

<sup>106</sup> “Reversales super Coronae Regni Hungariae receptione” (d.d. 25 juni 1608), in: Stephanus Illésházy, *De Rebus Hungaricis Prothocolon* 49v-r, “Paria literarum Reversalium sua Maittis” 52 v-r

de kroon terug te laten keren naar Hongarije, de grootste daad heeft verricht die hij voor het vaderland kon doen.<sup>107</sup> De anonieme auteur sprak de hoop uit dat God nu erbarmen heeft met de Hongaren, hen bevrijdt van het juk en in een vredige, rustige en gelukkige toestand brengt. De komst van de kroon werd zo met positieve politieke veranderingen en de gunst van God in verband gebracht.

Na de overdracht kwam de Hongaarse kroon alsnog in het middelpunt van de belangstelling te staan. Matthias bood een feestelijk middagmaal aan in zijn tent. Bij die gelegenheid werd de kroon tentoongesteld, waarschijnlijk op een schaal op de eettafel, net als bij een kroning.<sup>108</sup> Voor het eerst sinds de kroning in 1572 kon de kroon bekeken worden door de aanwezigen. Het was bovendien één van de zeldzame gelegenheden dat de kroon buiten een kroningsceremonie te bezichtigen was.<sup>109</sup>

Nadat de overdracht had plaatsgevonden, werd de kroon het middelpunt van een politiek conflict tussen Matthias en de Hongaarse standen. De strijdvraag luidde, of de kroon in Oostenrijk of in Hongarije zou worden bewaard en wanneer deze naar het Hongaarse grondgebied zou worden gebracht. De diepere grond van dit conflict was het vaststellen van de machtsverhouding tussen de Hongaarse standen en Matthias, en de positie van de laatste als koning.<sup>110</sup> Rudolf had de kroon overgedragen aan Matthias, onder de voorwaarde dat deze unaniem als vorst zou worden gekozen door de standen. De Hongaarse standen wilden een bevestiging van hun machtspositie zien door de vrije verkiezing van hun koning en het behoud van de kroon in het territorium van het rijk, conform de bepalingen van de Weense vrede. Matthias trachtte zijn onafhankelijkheid van de standen te tonen door de kroon bij zich te houden en de standen een eed van trouw aan hem te laten zweren. Ook wilde hij de kroon niet naar Hongarije laten gaan, alvorens de koningsverkiezing zou hebben plaatsgevonden.<sup>111</sup> De kern van deze kwestie blijkt uit de opvattingen van de afgevaardigden uit Saksen, in het Mainzer Protocol van de Keurvorstendag in Fulda van 30 juli 1608: ‘(...) die cron Hungern seie den stenden in Hungern, denen sie geburt, geliefert, dan dis ein *regnum electivum et non haereditarium*.’<sup>112</sup>

Volgens Hongaarse historici had deze kwestie uiteindelijk een hoog theoretisch gehalte, omdat van een werkelijk vrije koningsverkiezing toch geen sprake kon zijn: Matthias had de koningsmacht in handen dankzij zijn broer. Emma Bartoniek heeft beweerd dat als het Habsburgse huis echt geen verkiezing had gewild, deze ook niet had plaatsgevonden.<sup>113</sup> Gezien deze reële politieke situatie en de feitelijke machtsverhoudingen is het niet verwonderlijk dat beide partijen hun strijd voortzetten in de verbeelding.

---

<sup>107</sup> Geciteerd zonder bronvermelding in: Kálmán Benda en Erik Fügedi, *A magyar korona regénye* 146-157

<sup>108</sup> Ibidem, 146, Géza Pálffy, “Koronázási lakomák a 15-17. századi Magyarországon”, in: *Századok* (Boedapest, 2004) 1005-1101

<sup>109</sup> Róbert József Szvitek, “A koronázási jelvények kora újkori történetéhez” 10-11, 19, Géza Pálffy, “A Szent Korona balesete 1638-ban” (in druk) 2

<sup>110</sup> Vilmos Fraknói, *A magyar királyválasztások története* 186-187

<sup>111</sup> Wel liet Matthias reparaties aan de kroon uitvoeren. Zo werd een gebroken saffier op de kroon vervangen. Kálmán Benda en Erik Fügedi, *A magyar korona regénye* 147

<sup>112</sup> “Mainzer Protokoll des Churfürstentags zu Fulda”, in: Felix Stieve (red.), *Vom Reichstag 1608...* 449

<sup>113</sup> Emma Bartoniek, *A magyar királykoronázások története* 98

In de aanloop naar de kroning van Matthias ontstond een nieuw beeld in de politieke literatuur van Hongarije. Diens toekomstige koningschap werd gerechtvaardigd door de schepping van het beeld van Matthias van Habsburg als de tweede Matthias Corvinus. Deze voorstelling was gebaseerd op een veronderstelde analogie tussen de regering van hem en zijn voorganger, op grond van de terugkeer van de kroon en de naamsovereenkomst. Zijn hovelingen presenteerden Matthias als de nationale koning van de Hongaren, die tot net zulke grote of zelfs grotere daden dan zijn voorganger zou komen. Deze verbeelding hield verband met de politieke situatie van dat moment, omdat een nieuwe opstand dreigde van de Heidukken, die een nationale koning eisten. Bovendien was de herinnering aan de nationale vorst Bocskay nog levendig bij de Hongaren.

De functie van de Matthiasvergelijking was de rechtvaardiging van het koningschap van Matthias van Habsburg. Door de verspreiding van deze voorstelling werd tevens de identiteit van de gemeenschap versterkt. Matthias kon dit beeld laten verspreiden, doordat in deze periode in Hongarije bij de hele bevolking sprake was van een actieve en spontane 'Mátyáscultus', die zowel door protestanten als door katholieken werd beleefd. Een belangrijke, zo niet de belangrijkste stimulans van deze cultus bij de hogere lagen van de bevolking, was het verschijnen van het genoemde werk van Bonfini. Nadat dit gedeeltelijk was gedrukt in 1543 te Basel en het in 1545 in het Duits verscheen, verzorgde de hofhistoricus Sambucus in 1568 en in 1581 een volledige uitgave in het Latijn.<sup>114</sup> Hierna vertaalde en bewerkte de Duitse protestantse predikant Gáspár Heltai (Heltus) uit Zevenburgen een deel in het Hongaars, dat verscheen in 1575.<sup>115</sup> De Latijnse versie werd opnieuw uitgegeven in 1606. De invloed van het werk van Bonfini was enorm en vormde de basis van de historische studie van vrijwel iedere aristocratische jongeling in Hongarije. Daarna verbreidde deze cultus zich door historische werken, liederen en andere literaire en culturele uitingen die op Bonfini waren gebaseerd.<sup>116</sup>

In deze cultus waren twee thema's uit het werk van Bonfini van belang voor de tijdgenoten van de 'tweede Matthias' of de 'andere Matthias': zijn status als 'nationale koning' van Hongarije die de Hongaren had verenigd, en zijn succesvolle streven om de Hongaarse kroon uit de handen van de Duitse vorst terug naar Hongarije te brengen. Beide waren een belangrijk onderdeel geweest van de legitimatie van de koningsmacht van Matthias Corvinus in het Hongaarse rijk en werden nu opnieuw aangewend door de 'andere Matthias' en zijn medestanders om de politieke situatie van 1608 te rechtvaardigen.<sup>117</sup>

---

<sup>114</sup> IDO 81-82.

<sup>115</sup> Gáspár Heltai, *Chronica az Magyaroknac dolgairól* (Kolozsvár, 1575), Péter Kulcsár, "A történetíró Heltai", in: Béla Varjas (red.), *Irodalom és ideológia a 16-17. században* 113-133

<sup>116</sup> Péter Kulcsár, "Utószó", in: Péter Kulcsár (red.), *Humanista történetírók* (Boedapest, 1977) 1193

<sup>117</sup> Péter Kulcsár, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése* (Boedapest, 1973), Péter Kulcsár, "Antonio Bonfini és műve", in: Antonio Bonfini, *Magyar történelmi tízedei* (Péter Kulcsár vert.) 1009-1019, Dezső Dümmerth, *A két Hunyadi* (Boedapest, 1984) 266-273, János Bak, "The Kingship of Matthias Corvinus: a Renaissance state?", in: Tibor Klaniczay en József Jankovics (red.), *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe* (Boedapest, 1994) 45-46

### 4.3.3 De oratie van Illésházy aan de standen van Hongarije (1608)

De twee thema's zijn voor het eerst herkenbaar in een oratie van Illésházy, die hij uitsprak voor de verzamelde standen in Kassa, in juli 1608.<sup>118</sup> Het doel van deze vergadering was de erkenning van de troonsafstand van Rudolf en het afleggen van de eed van trouw aan Matthias, als voorbereiding op zijn verkiezing als koning. Ook stond deze bijeenkomst in het teken van de 'viering van de terugkeer van de kroon'.<sup>119</sup> De tekst werd in hetzelfde jaar opgenomen in een werk van Berger over de feestelijke terugkeer van de kroon naar Hongarije, waarvan het doel en de inhoud in de volgende paragraaf aan de orde zullen komen.<sup>120</sup>

De inhoud van de oratie is bedoeld om de standen van het noordelijke deel van het Hongaarse koninkrijk te overtuigen van de noodzaak van het kiezen van Matthias tot koning. De auteur doet dat door Matthias voor te stellen als de gewenste 'nationale koning', die het beste voor heeft met de vrijheden van de politieke gemeenschap en het *publicum bonum* (algemeen welzijn) van het vaderland. Het beeld dat zijn Hongaarse koningschap moet rechtvaardigen, is dat van aartshertog Matthias als de tweede Matthias Corvinus. Deze voorstelling verschijnt voor het eerst in deze tekst en is gebaseerd op zijn daden met de kroon, die, volgens de auteur, vergelijkbaar zijn met die van de eerste koning Matthias. De kroontraditie fungeert zo als verbinding tussen de legitimatie van de koningsmacht van Matthias van Habsburg en die van Corvinus. Illésházy schiep dit beeld van de Habsburger als 'tweede Corvinus' op basis van zijn beschrijving van Matthias' inspanningen om de kroon te doen terugkeren naar Hongarije. Op het moment dat hij dit schreef, was de kroon nog niet in het land. Bovendien blijkt uit de onderhandelingen voor de Weense Vrede en de verwikkelingen na de overdracht van de kroon, dat Matthias helemaal niet van zins was het kroonjuweel onder de hoede van de politieke gemeenschap te brengen. Het thema van de 'terugkeer van de Hongaarse kroon' moet daarom als een fictie met een bepaalde legitimerende functie worden beschouwd.

In de oratie van Illésházy fungeert het thema als rechtvaardiging achteraf van de daden van Matthias tijdens zijn gouverneurschap van Hongarije en ondersteunt de aanspraken van Matthias op de toekomstige regeringsmacht als koning. De auteur beweert dat Matthias er alles aan heeft gedaan om de vrijheden van de Hongaarse politieke gemeenschap te herstellen, waarbij hij onder meer het sluiten van de Weense Vrede en het smeden van de confederatie noemt. Het beste bewijs van deze goede intenties is diens wens om de kroon aan de Hongaren terug te geven. Ook is voor Illésházy de 'terugkeer van de kroon' de verbinding tussen het beeld van de ideale koning Matthias Corvinus en het toekomstige koningschap van de andere Matthias. Hij

---

<sup>118</sup> "Anno 1608. Peroratio sive preambulum propositionum 29. Julii Cassoviae exhibita regnicolis per C. Stephanum Illésházy", in: TT (Boedapest, 1879) 388-389

<sup>119</sup> Elias Berger, "Ad Illustrissimum ac magnificum D.D. Stephanum Ilieshazi comitem Trinchinien, & Liptowien D.& Patronum observandißimum.", in: Elias Berger, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac felicissi.* (s.l., 1608) F1

<sup>120</sup> „Oratio illustrissimi D.D. Stephani Ilieshazi Comitis Trinchiniensis, ac Liptovviensis, Habita ad proceres, & status Hungariae superioris Cassoviae congregatos”, in: Elias Berger, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni...* (s.l., 1608) F3. De hierna geciteerde paginanummers zijn ontleend aan de editie van de oratie uit 1863: Gábor Kazinczy (red.), *Gr. Illésházy István Nádor följegyzései 1592-1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594-1613.* Bíró Sámuel folytatásával MHH VII (Pest, 1863)

beweert dat Matthias, net als zijn voorganger, de kroon uit Duitsland heeft gehaald en aan de Hongaren heeft teruggegeven. Illésházy stelt hierbij dat de eerste Matthias na deze daad tot nog grotere daden was gekomen en dat dit ook bij de ‘tweede Matthias’ het geval zal zijn.<sup>121</sup>

De politieke belofte in deze verbeelding speelt in op de hoop van de Hongaarse politieke gemeenschap op een ‘nationale koning’, die vergelijkbaar zou zijn met Matthias Corvinus. Al is op de politiek van Matthias Hunyadi het nodige af te dingen, in de ogen van de Hongaren in 1608 was deze koning de grootste die het land ooit geregeerd had. Illésházy schiep in zijn oratie een zeer krachtig beeld van de kroon om de Hongaarse *res publica* als geheel aan te spreken, zonder dat hij hier hoefde te verwijzen naar de politieke of religieuze verschillen in deze gemeenschap. De betekenis die de kroon in dit stuk kreeg, was de verbeelding van de politieke aspiraties van de hele Hongaarse gemeenschap. De kroon kreeg door de verbeelding van de daden van Matthias de functie van een samenbindend symbool van de politieke gemeenschap.

Uit de opbouw van de oratie wordt deze verbeelding van de band tussen de kroon en de gemeenschap duidelijk. Illésházy sluit in het begin aan bij het beeld uit de Verklaring van Szerencs, door opnieuw het lijden van het koninkrijk en de politieke gemeenschap af te schilderen als het gevolg van hun functie van schild van het christendom tegen de Turken.<sup>122</sup> Hij stelt opnieuw dat het vaderland zich in een ruïneuze toestand bevindt en daarom dreigt deze roeping niet meer te kunnen vervullen. Hieruit volgt dat de Hongaren deze last alleen kunnen dragen als er een oplossing komt voor deze situatie. Deze oplossing wordt door Illésházy gepresenteerd in de vorm van het koningschap van Matthias. De essentie van zijn boodschap is, dat Matthias de juiste koning zal zijn die zal kunnen zorgen dat de Hongaren hun taak in Europa kunnen blijven uitvoeren. Hij stelt dat God Matthias heeft gestuurd om het land daartoe voor te bereiden. Als gouverneur heeft hij bewezen voor vrede te kunnen zorgen in het vaderland en in de omliggende landen. Koning Rudolf wilde van de vrede niets horen en had daarom de burgeroorlog over zich afgeroepen, maar Matthias zal zorgen dat de vrede in stand zal blijven.

Het belangrijkste symbool en de waarborg van deze politieke beloftes van Matthias is zijn teruggave van de Hongaarse kroon. De auteur verbindt deze teruggave aan drie thema’s: de politieke gemeenschap van de Hongaren, de vrijheid van deze gemeenschap en de liefde voor het vaderland. Het belangrijkste bewijs van de goede intenties van Matthias is, volgens Illésházy, de teruggave van de kroon aan de Hongaren door deze terug te brengen naar Hongarije, omdat dit al heel lang een wens van de Hongaarse gemeenschap was.<sup>123</sup> Matthias kan daarom worden beschouwd als de beschermer van de vrijheid van de Hongaarse *respublica* (politieke gemeenschap), die blijk geeft van ware vaderlandsliefde en die houdt van het ‘Hongaarse bloed’, aldus Illésházy.

De betekenis die Illésházy hier aan de kroon geeft, is te beschouwen als een vervolg op de Verklaring van Szerencs en de refutatie van Matthias jegens Rudolf. De auteur presenteert het tastbare kroonjuweel wegens zijn ‘terugkeer’ als het symbool van

---

<sup>121</sup> Ibidem, 331

<sup>122</sup> Ibidem, 327

<sup>123</sup> Ibidem.



de bescherming van Hongarije en de politieke gemeenschap door Matthias, waardoor uiteindelijk ook het christendom zal worden gered. Tot slot is de voorstelling van Matthias als ‘nationale koning’ ook de rechtvaardiging van de politiek van Illésházy zelf. Hij stelt dat de vrijheid van de gemeenschap is verzekerd, omdat Matthias de kroon naar Hongarije heeft teruggebracht.<sup>124</sup> Hiermee herhaalt hij zijn eerdere argument uit de discussie met Bocskay, door te beweren dat door de terugkeer van de kroon de vrijheid van de Hongaarse *nemzet* zal zijn gewaarborgd en dat een onafhankelijk Zevenburgen niet nodig zal zijn om deze vrijheid te beschermen. De fysieke aanwezigheid van de Hongaarse kroon in het Hongaarse rijk is in de ogen van Illésházy voldoende waarborg voor de politieke rechten en vrijheden van de gemeenschap.

#### **4.3.4 D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni (1608)**

De geschetste kroonbetekenis in de oratie van Illésházy werd verder uitgewerkt door Berger in een andere toespraak, waarvan de tekst samen met die van Illésházy in 1608 werd gedrukt te Wenen.<sup>125</sup> Dit gelegenheidsschrift van Berger was opgedragen aan de ‘koning en de standen van Hongarije’, terwijl Matthias nog koning in spé was. Het werd geschreven voor de landsvergadering in Pozsony, die van oktober tot en met november 1608 plaatsvond. Daar kozen de aanwezigen op de zestiende november Matthias tot koning en op de achttiende Illésházy tot *palatinus* (‘nádor’, paltsgraaf of stadhouder). Op de negentiende werd Matthias met de Hongaarse kroon gekroond tot koning, waarna de protestant Révay en de katholiek István Pálffy tot ‘hoeders van de kroon’ werden gekozen.<sup>126</sup>

Berger heeft deze oratie waarschijnlijk uitgesproken tijdens de bewuste landdag zelf, zoals blijkt uit de gebruikte taal en stijl<sup>127</sup> en uit een brief van Georgius Rhemus (Rem, 1561/2-1625), een Duitse historicus, jurist en filoloog, met interesse voor Hongarije.<sup>128</sup> Net als andere gelegenheidswerken van Berger, is het geschrift waarschijnlijk in een kleine oplage verspreid, maar verder is ons niets over de uitgave bekend. Het vlugschrift bevat een titelpagina, een opdracht, een uiteenzetting over de oorsprong van de kroon, haar omzwervingen en teruggave, een pagina met de tekst van

---

<sup>124</sup> Ibidem, 330

<sup>125</sup> Elias Berger, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac felicissi. Praeterea corolla mixta adfaelicissimam ac meritiss: coronationem novi regis Hungariae pijßimè status* (s.l., 1608) MTA/EK RMK III. 1054

<sup>126</sup> Kálmán Benda e.a. (red.), *Magyarország történeti kronológiája* (Boedapest, 1989) 436

<sup>127</sup> Met dank aan Bea Blokhuis voor deze suggestie.

<sup>128</sup> Brief van Georgius Rhem(us) aan een zekere Rittenhausen, d.d. 16 december 1608: ‘*Circumferuntur Oratio habita in coronatione regis Hungariae Matthiae II. a Bergero dicta.*’ Deels geciteerd in: Lajos Dézsi (red.), *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai* 266, noot 1. In dezelfde verzameling is een andere brief van een onbekende aan Albert Szenci Molnár opgenomen, waarin opnieuw een Berger en zijn werk worden genoemd, maar het is niet duidelijk of dit nu Elias is. Ibidem, 269. In de eerder genoemde brief van Asztalos schrijft hij dat Berger de lijkrede op Illésházy aan Rem heeft opgedragen, terwijl Berger ook een opdracht in het werk *Rapsodiae...* heeft geschreven voor Asztalos. Wat nu precies de (politieke) achtergrond was van deze relatie tussen de katholieke Berger en de protestantse burgers Rem en Asztalos, is ons niet duidelijk.

een denkbeeldige triomfboog voor Matthias, een brief aan Illésházy en tot slot de reeds behandelde oratie van Illésházy.<sup>129</sup>

Het werk van Berger is het eerste vroegmoderne boek over de historische betekenis van de Hongaarse kroon en is daarom het sleutelwerk in het denken over de kroon en de politieke gemeenschap in zijn tijd.<sup>130</sup> Het is daarom spijtig dat het nog niet in een hedendaagse editie of vertaling beschikbaar is. Behalve de vermeende ‘Duitse’ achtergrond van Berger is de taal waarin zijn werk geschreven is, mogelijk hiervan de oorzaak. De stijl en taal van de oratie is van een ongekende bombastiek. Hierdoor wordt het begrip van de taal belemmerd.<sup>131</sup> Wellicht komt het daardoor dat de hedendaagse Hongaarse historici slechts oppervlakkig aandacht hebben besteed aan dit vlugschrift.<sup>132</sup>

De inhoud van dit pamflet was mede bedoeld als rechtvaardiging van de verkiezing van Illésházy als *palatinus*. Het pamflet staat in het teken van ‘koning’ Matthias en Illésházy, waarbij de laatste nog geen *palatinus* wordt genoemd. Hierdoor is het waarschijnlijk dat het nog voor de verkiezingen verscheen, omdat Matthias natuurlijk zeker was van zijn aanstaande koningschap, maar het niet zeker was dat Illésházy verkozen zou worden. Berger hemelt in het eerste deel de deugden en daden van de nieuwe koning op, waarna hij in het tweede deel Illésházy prijst. Hierna volgt de oratie van Illésházy, waarin opnieuw Matthias wordt bejubeld. Het werk gaat daarom niet alleen over Matthias, zoals Benda en Fügedi hebben beweerd, maar ook over het politieke denken en de daden van Illésházy.<sup>133</sup>

De oratie van Berger kan als een vervolg op de inhoud van de toespraak van Illésházy en op die van zijn eerdere teksten over de politieke gemeenschap en de kroon worden gezien. De essentie van Bergers gedachtegoed in dit werk is de personificatie van de kroon, door deze voor te stellen als een ‘onbewogen beweging’: een voorwerp dat, door de van God en de mens gekregen betekenis en betekenisverandering, invloed uitoefent op het lot van de politieke gemeenschap en het vaderland. De kroon verpersoonlijkt, in deze fictie van Berger en anderen, de door God gesanctioneerde wetten, regels en wezen van de Hongaarse geschiedenis, kortom: het karakter van de Hongaarse politieke gemeenschap en het vaderland. Het essentiële van deze ‘persoonlijkheid’ van de kroon is haar van God verkregen beschermende macht, heiligheid, en de verering door de mens. Deze eigenschap noemde Berger de *numen* of *religio sacrae coronae*. Daar de kroon in de verbeelding van Berger, als gevolg van deze heilige betekenis, het karakter van de gemeenschap en het vaderland voorstelt, en de gemeenschap volgens hem deze kroon aanbidt, vereert de gemeenschap via de kroon als het ware zichzelf. Hieruit volgt dat deze heilige betekenis van de kroon als één van de belangrijkste elementen van de identiteit van de Hongaarse politieke gemeenschap in de vroegmoderne periode kan worden beschouwd.

---

<sup>129</sup> Volgens Katalin Péter bevat het boek een afbeelding van de kroon, maar in de drie exemplaren in EK en MTA is geen prent aanwezig. Katalin Péter, *Papok és nemesek* 226

<sup>130</sup> Onder meer de historicus Bertényi beweert dat Révay de eerste was die een boek over de geschiedenis van de kroon schreef, maar in werkelijkheid was dit Berger. Iván Bertényi, *A magyar szent korona* 117

<sup>131</sup> Met grote dank aan Bea Blokhuis, voor de ruwe vertaling van het werk in het Nederlands en voor de hulp bij het begrip van de Latijnse tekst van Berger.

<sup>132</sup> Tibor Wittman, “Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek”, Kálmán Benda en Erik Fügedi, *A magyar korona regénye* 164, György Bonis, *Révay Péter* 45, Ágnes R. Várkonyi, “... Jó Budavár magas tornyán...” 86

<sup>133</sup> Kálmán Benda en Erik Fügedi, *A magyar korona regénye* 164

Niet het wetboek van Werbőczy, maar het vlugschrift van Berger is het fundamentele werk voor de verandering van het denken over de band tussen de kroon en de Hongaarse politieke gemeenschap in de vroegmoderne periode. Doordat deze betekenis in de loop van de zeventiende eeuw binnen de gemeenschap werd verspreid en verder ontwikkeld, is Berger te beschouwen als belangrijke vernieuwer van de kroontraditie. De niet-Hongaarse, katholieke hofhistoricus kan daarom worden beschouwd als de bedenker van één van de belangrijkste elementen van de Hongaarse nationale identiteit van de zeventiende eeuw.

De vraag is echter of Berger wel als de oorspronkelijke bedenker van deze kroonbetekenis kan worden beschouwd. Zoals gezegd konden en kunnen zijn literaire scheppingen bij de historici op weinig bijval rekenen. Ook de Hongaarse historicus Péter Kulcsár heeft na bestudering van het verloren gewaande manuscript van het hoofdwerk van Berger over de geschiedenis van Hongarije, een uitgesproken negatieve mening over de originaliteit van de geschiedschrijving van deze auteur.<sup>134</sup> In het kort komt zijn werkwijze er, volgens Kulcsár, op neer dat Berger het werk van anderen (als Bonfini en Istvánffy) herschrijft, zonder zelf bronnenonderzoek te hebben gedaan. Kulcsár beweert in hetzelfde artikel over een ander werk van de auteur: ‘Berger wilde misschien geen geschiedenis schrijven, maar een theorie schetsen, met hulp van een Hongaarse voorbeeldencollectie.’<sup>135</sup> Kulcsár geeft hiermee ook een rake typering van het vroege werk van Berger. Het is zeer waarschijnlijk dat dit juist de opdracht van Berger in 1608 was: het scheppen van een theorie van de kroon op grond van historische voorbeelden, die de actuele politieke toestand van een passende rechtvaardiging voorzag. Hierbij kan hij inspiratie, voorbeelden en oorspronkelijke denkbeelden op hebben gedaan bij andere, meer getalenteerde schrijvers dan hijzelf.

Als Berger inderdaad zijn ideeën niet zelf heeft bedacht, dan kan hij deze bij het formuleren van zijn theorie in 1608 hebben ontleend aan drie auteurs: Illésházy, Révay en Pázmány. Deze drie waren de belangrijkste en meest oorspronkelijke Hongaarse politieke denkers van hun tijd.<sup>136</sup> Op grond van de eerder genoemde correspondentie en pamfletten is bekend dat Illésházy en Révay nauw samenwerkten met de hofhistoricus. In een oratie die bisschop Bálint Lépés uitsprak ter gelegenheid van de komst van Matthias naar de landsvergadering, maar die geschreven was door Pázmány, wordt ook een verband gelegd tussen het lot van het rijk en de komst van de kroon.<sup>137</sup> Tevens is een tekst van Révay bekend die hij schreef voor dezelfde landsvergadering van november 1608, getiteld: *Postulata conservatorum sacrae coronae* (eisen of verlangens van de hoeders van de heilige kroon).<sup>138</sup> In dit stuk heeft hij vergelijkbare gedachten

---

<sup>134</sup> Péter Kulcsár, “Berger Illés történeti művei” 254-255. In EK is een ander, onbekend deel van het manuscript van dit werk aanwezig over de periode 1631-1633, waarvan de inhoud wel pleit voor de oorspronkelijkheid van de auteur. Ik hoop dit handschrift in een artikel te bespreken. [Elias Berger], *Res Ferdandei*, EK Ms. G. 70

<sup>135</sup> Péter Kulcsár, “Berger Illés történeti művei” 258

<sup>136</sup> Ook heeft Illésházy een hoge dunk van de *prudentia* (verstand, inzicht) van Révay. Péter Ötvös (red.), *Pálffy Kata leveleskönyve* 8

<sup>137</sup> [Péter Pázmány], “Ad Regem Mathiam cum in Ungariam coronam reveheret, qua insigniretur”, in: Ferenc Hanuy (red.), *Petri Cardinalis Pázmány epistolae collectae I (1610-1628)* (Boedapest, 1910) 29-35

<sup>138</sup> “[1608] *Postulata conservatorum sacrae coronae*”, SNA, *Decreta et mandata regia*, fasc. VII. No. 33, gepubliceerd in: György Bonis, *Révay Péter* 101-103

ontvouwd over de kroonbetekenis op grond van de Hongaarse geschiedenis als die in het boek van Berger te vinden zijn.<sup>139</sup>

Deze tekst van Révay kan als een eerste opzet van zijn latere werk over de kroon worden gezien, maar de inhoud sluit ook aan bij de denkbeelden van Berger over het lot van de kroon en het koninkrijk. In het kort stelt Révay, dat de kroon vaak in gevaar is geweest en zeer te lijden had gehad van het lot.<sup>140</sup> Vervolgens somt hij kort de geschiedenis van de kroon op en besluit hij met de mededeling dat nu een einde is gekomen aan de ballingschap van de kroon. Zonder geweld en dankzij de genade van de hemel is de kroon weer teruggekeerd in het vaderland, zo schrijft hij. Hierna stelt hij dat om het land *felix* (gelukkig) te laten zijn en een *faustus* (goedgezind lot) te laten hebben, een aantal maatregelen voor de bewaking van de kroon nodig zijn, die hierna puntsgewijs in de tekst worden opgesomd.<sup>141</sup>

Daar de oratie van Illésházy zeker vóór de tekst van Berger is geschreven en de teksten van Pázmány en Révay waarschijnlijk tijdens of vlak na die van Berger tot stand kwamen, kan stellig worden aangenomen dat Illésházy invloed heeft uitgeoefend op de denkbeelden van Berger, Révay en Pázmány. In het werk van Illésházy en dat van Pázmány ontbreken bepaalde gedachten over de kroon, die in het werk van Révay en dat van Berger wel aanwezig zijn, zoals de verpersoonlijking van de kroon. Vermoedelijk was tussen Révay en Berger sprake van uitwisseling van denkbeelden, maar het is niet bekend wie welke ideeën van wie heeft gebruikt. Het is mogelijk dat de voorstelling van de kroon in het werk van Berger een gezamenlijke schepping is van Illésházy, Révay en Berger, maar het is waarschijnlijker dat Berger deze zelf heeft bedacht.

Het belangrijkste argument ten gunste van de originaliteit van de denkbeelden van Berger is zijn nadere uitwerking van het kroonthema in 1608. De essentie daarvan is dat God, via de Hongaarse kroon, invloed uitoefent op de geschiedenis van het vaderland, de gemeenschap en de dynastie. Een vergelijkbaar thema gebruikte Berger al eerder in 1600, toen hij de betekenis van het symbool van het kruis beschreef. Ook in dit werk heeft God, via het teken van het kruis, invloed op de menselijke geschiedenis, en in het bijzonder op die van Hongarije en de rest van het Habsburgse rijk. De ontwikkeling in het denken van Berger, de politieke omstandigheden van zijn tijd en zijn specifieke taak bij deze speciale gelegenheid kunnen een verklaring zijn waarom zijn kroontheorie deze originele vorm heeft gekregen.

De hoofdgedachte van het werk staat al meteen in de eerste zin, waarin een verband wordt gelegd tussen de kroon en de Voorzienigheid. Hij stelt dat Matthias, door de heilige kroon terug te brengen naar het gepacificeerde Hongarije en een einde te maken aan haar omzwervingen, de *tutelare numen* ('beschermende goddelijke kracht') in het rijk heeft teruggebracht.<sup>142</sup> De kroon is in de ogen van Berger de laatste trofee voor Matthias in zijn langdurig streven naar geluk en heil voor het Hongaarse rijk. Hij verbindt de deugden van Matthias met de kroon, en stelt dat God vanwege deze deugden de kroon al aan hem had voorbeschikt als goddelijke gift. Vervolgens schrijft Berger uitgebreid over de kritiek op Matthias, maar beweert dat diens lot, als gevolg van

---

<sup>139</sup> György Bonis, *Révay Péter* 47

<sup>140</sup> "[1608] Postulata conservatorum sacrae coronae" 101

<sup>141</sup> Ibidem.

<sup>142</sup> Elias Berger, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni* A2r.

diens deugden, door God werd bestuurd en bepaald.<sup>143</sup> De gewonnen kroon van de vorst is daardoor het verdiende loon dat de vorst van God heeft ontvangen. Berger sprak hierna de hoop uit dat Matthias goedgunstig aanwezig zal zijn bij de *Coronae Hungariae Sanctae solemnitas* ('plechtigheid van de Hongaarse heilige kroon'), waarmee hij op de kroning doelt.<sup>144</sup>

Hierna vervolgt Berger met een uitvoerige uiteenzetting over de relatie tussen de betekenis en het uiterlijk van de kroon. Hij stelt als eerste dat de kroon *sancta* (heilig) en *angelica* (der engelen) wordt genoemd, omdat de kroon in de aanvangstijd van het geloof uit de hemel is gezonden en *per angelos* (door engelen) is gebracht.<sup>145</sup> Berger verpersoonlijkt de kroon op grond van deze heiligheid. De heilige kracht van de kroon heeft ervoor gezorgd dat koning Stephanus de Hongaren kon kerstenen, aldus de auteur. Deze band met het katholieke geloof ondersteunt hij door te verwijzen naar het uiterlijk van het kroonjuweel. Volgens hem noemen andere schrijvers de kroon 'apostolisch', omdat de kroon in het verborgene het symbool van het geloof bevat dat door de twaalf apostelen is samengesteld.<sup>146</sup> Hiermee verwijst hij naar de platen op de kroon, waarbij hij stelt dat de afbeeldingen van de apostelen op de kroon door hemelse handen gegoten zijn. Deze apostelen wekken de liefde op voor de apostolische leer en de katholieke kerk bij de gekroonde koning.<sup>147</sup> Berger gebruikt hiermee het uiterlijk van de kroon als een argument ten gunste van de katholieke kerk. Deze passage in het werk van Berger is ook (voor zover ons bekend) de eerste keer dat over de afbeeldingen van de apostelen op de kroon wordt gesproken.

Daarna verbindt Berger de bekende geschiedenis van de kroon met het lot van het rijk. Hij stelt dat het behoud van de kroon door de eeuwen heen en het feit dat de kroon vele keren terugkwam naar het vaderland hét teken is van de goddelijke voorzienigheid dat ook het koninkrijk zal worden behouden.<sup>148</sup> Hierna geeft de auteur een uiteenzetting van zijn werkwijze, als hij schrijft dat hij het lot van het koninkrijk aan de hand van de historische omzwervingen van de kroon zal bekijken.<sup>149</sup> Vervolgens komt hij met de belangrijkste kerngedachte van zijn werk: 'Zo dikwijls als door het menselijk noodlot dit goddelijke en keizerlijke werktuig [de kroon] in gevaar geraakte, zo dikwijls kreeg het veranderlijke geluk van Hongarije opvallende ongelukken te verwerken.'<sup>150</sup> Het eerste beeld dat deze idee moet illustreren, is de geschiedenis van de wonderlijke schenking van de kroon door de paus aan Stephanus. Hij verbindt de kerstening en de schenking met elkaar en stelt dat het rijk dankzij goddelijke steun tot stand kwam, waarvan de gift van de kroon uit de hemel het teken was.<sup>151</sup>

In het volgende deel gaat Berger in op de gevolgen voor het rijk van de *discordia* (tweedracht).<sup>152</sup> Deze ondeugd leidt niet alleen tot het ongeluk van het land, maar ook

---

<sup>143</sup> Ibidem, A2v.

<sup>144</sup> Ibidem, A3r.

<sup>145</sup> Ibidem.

<sup>146</sup> Het is niet duidelijk naar welke *scriptores* Berger verwijst.

<sup>147</sup> Ibidem, A3r.-v.

<sup>148</sup> Ibidem, A3v.

<sup>149</sup> Hierbij vergelijkt hij dit met de verbeelding van de omzwervingen van Odysseus. Ibidem.

<sup>150</sup> 'Quotiens enim fato humano divinum hoc, et Augustale instrumentum in diserimen incidit: toties Hungariae foelicitas variata notabilis acceptit plagas.' Ibidem.

<sup>151</sup> Ibidem, A4r.

<sup>152</sup> Ibidem.

tot de *error* (zwerftocht) van de kroon, waarbij de kroon het land verlaat en bij een vreemde heerser terecht komt. Deze constatering lijkt een tegenstelling tussen enerzijds de bovennatuurlijke macht van het verpersoonlijkte kroonjuweel over het lot van het rijk en anderzijds de machteloosheid van dezelfde kroon ten opzichte van haar eigen lot. Berger lost dit op door te beweren dat de *numen* (macht) van de kroon uiteindelijk toch triomfeerde en overwon, omdat enerzijds de kroon streng bewaakt werd en anderzijds de goddelijke geest van Stephanus niet toestond dat de voorspoed in de boezem van het vaderland gevaar liep.<sup>153</sup> Ook verklaart hij deze schijnbare tegenstelling met het uiterlijk van de kroon, door te stellen dat de apostelen en martelaren, die op de gouden band van de kroon staan, net als de kroon ook zelf hebben gedwaald en in den vreemde hebben rondgereisd en zich daarom om het lot van de kroon bekommeren.<sup>154</sup> Het beeld van de heilige Stephanus die via zijn kroon na zijn dood het lot van zijn rijk beheerst en dat van de betekenis van de apostelen op de kroon, zijn innovaties van Berger die in zijn werk voor het eerst te vinden zijn. De functie van deze voorstellingen is enerzijds de kracht van de tastbare kroon te bewijzen en anderzijds het belang van de bewaking van de kroon te benadrukken. Dit laatste heeft te maken met de eis van de Hongaren dat de kroon in Hongarije door Hongaren moest worden bewaard en bewaakt, en met de verkiezing na de koningskroning van Révay en Pálffy tot de ‘hoeders van de kroon’.

De oorzaak van de tweedracht in het rijk en het ‘lijden van de kroon’ is volgens Berger enerzijds de onenigheid tussen de troonpretendenten en anderzijds de twisten binnen de Hongaarse aristocratie. De eerste en tweede reis van de kroon vond zijn oorzaak in de tweedracht bij de standen, die een koning van buiten kozen door verdeeldheid bij het stemmen.<sup>155</sup> Hierbij vertrok de kroon naar Bohemen, waarna uiteindelijk Otto van Beieren de kroon verwierf, maar die vervolgens weer op een landweg verloor. Berger interpreteert deze bekende wonderlijke gebeurtenis op een nieuwe manier, door te beweren dat de kroon de voorbijgangers verblindde door haar goddelijkheid. Hierna versterkt hij dit nog door te beweren dat de kroon aan het einde van dit avontuur zich had weten te redden uit de goddeloze en heiligschennende handen en herademde in de handen van de getrouwe en gelovige burgers.<sup>156</sup> Bij Kált fungeerde dit wonder om de macht van de nieuwe koning na een chaotische troonswisseling van een bovennatuurlijke rechtvaardiging te voorzien. Berger grijpt deze gebeurtenis aan om de lezer opnieuw te overtuigen van de kracht van de kroon, met als doel zijn denkbeelden over de eendracht in het rijk aan zijn gehoor over te brengen.

De derde dwaaltocht die Berger beschrijft, is het gevolg van de diefstal van de kroon in 1439. De auteur beweert dat de oorzaak de *civilis discordia* (politieke tweedracht of burgeroorlog) in het rijk was, waardoor de kroon door een vrouw kon worden gestolen.<sup>157</sup> Berger beweert dat juist dit geweld en het bloedvergieten van de Hongaren de reden was dat de kroon vertrok uit het vaderland, omdat dit inging tegen de *religio sacrae coronae* (heiligheid, cultus of verering van de kroon). Deze misdaad was de oorzaak van vele rampen in de volgende jaren, omdat de Hongaren omwille van deze *religio sacrae coronae* ‘die in hun zielen was vastgehecht’, gedurende 24 jaar de

---

<sup>153</sup> Ibidem.

<sup>154</sup> Ibidem, A4v.

<sup>155</sup> Ibidem.

<sup>156</sup> Ibidem, A4v.-B1r.

<sup>157</sup> Ibidem, B1r. Berger verbindt deze diefstal met een zeer negatief beeld van vrouwen.

wapens opnamen tegen de Habsburgse keizer.<sup>158</sup> In deze passage introduceert de auteur de idee van de verering van de kroon door de Hongaren, die het gevolg is van de bovennatuurlijke macht van de kroon. Bovendien verklaart Berger de nederlagen die het rijk leed, als het gevolg van de afwezigheid van de kroon en als het offer voor de schending van de heiligheid van de kroon.

De eerste vorst die opnieuw respect toont voor deze heiligheid, is de ‘goddelijke Matthias’ (Corvinus), die in de ogen van Berger (analoog aan de oorspronkelijke gift van de kroon) door een hemels lot aan Hongarije is geschonken.<sup>159</sup> Hij stelt dat deze koning, temidden van de vele oorlogen en rampen die het rijk moest doormaken, de teruggave van de kroon aan het vaderland als het enige belangrijke zag. Berger motiveert dit belang door te beweren dat: ‘zonder deze kroon het niet mogelijk is dat de koninklijke majesteitelijkheid wordt bekleed, wetten worden opgesteld, heilige ceremoniën worden uitgevoerd, vrede wordt bekrachtigd, oorlogen worden gevoerd of enige soort van privé of publieke verrichtingen kunnen worden uitgevoerd’.<sup>160</sup> Berger schetst de rechtskracht van de kroon door deze episode van de kroongeschiedenis: geen enkele juridische handeling van een vorst is rechtmatig in het rijk zonder dat een kroning met de Hongaarse kroon heeft plaatsgevonden. De schrijver sluit dit deel af met de constatering dat de kroon weer terugkeerde naar het vaderland, nadat Matthias ervoor had betaald.

Berger stelt vervolgens dat de vierde zwerftocht van de kroon nog gevaarlijker was, omdat deze in handen kwam van de Turken. Terwijl Ferdinand en János vchten om het rijk, kwam de kroon in handen van de sultan. De kroonhoeder Péter Perenyi werd overvallen door rovers, die daarna de kroon bij de sultan brachten. Dit treurige beeld is voor de auteur aanleiding om de betekenis van de kroon voor het rijk omstandig uiteen te zetten. Eerst vraagt hij zich af hoe ongunstig teken het was, dat het ‘symbool van de vaderlandse glorie’ tussen de roofoebuit lag. Hij stelt dat de kroon: ‘de ware schat van het Hongaarse rijk, de waarborg voor oorlog en vrede, het loon van rechtvaardigheid en voorspoed’ is.<sup>161</sup>

De sultan gaf de kroon vervolgens ongeschonden uit handen, hetgeen, volgens Berger, gelijk staat aan een goddelijk wonderteken. De zwerftocht van de kroon ging echter door, omdat de binnenlandse verdeeldheid voortduurde, zo beweert Berger. Hij verbindt deze constatering opnieuw met het kroonuijterlijk, als hij stelt dat de wettige koningsmacht ook dwaalde, omdat ‘de heilige kroon hiervan afbeeldingen draagt’. Hiermee verwijst hij naar de platen van de koningen op de kroon. Deze associatie van de auteur leidt uiteindelijk naar de Habsburgers, omdat hij vervolgens beweert dat de kroon zelf: ‘het ware en onbezoedelde aan het licht bracht en vaststelde’, door naar Ferdinand in Wenen te gaan. Berger stelt dat de kroon hiermee in de ware hoofdstad van het rijk de overwinning behaalde en tot rust kwam. Hiermee rechtvaardigt hij ook de machtsaanspraken van de Habsburgers in Hongarije.

Berger verdedigt in de volgende passage dit verblijf van de kroon bij de Habsburgers, als hij schrijft dat deze de bescherming en bewaking van dit huis genoot. Hij stelt vast dat niets roemvoller voor de kroon was, dan dat deze bij dit geslacht in

---

<sup>158</sup> Ibidem, B1r.

<sup>159</sup> Ibidem, B1r.

<sup>160</sup> Ibidem, B1v.

<sup>161</sup> Ibidem, B2

bewaring was, omdat zij de belangrijkste kroonjuwelen van Europa bij zich hebben en zorg dragen voor de godsdienst. Hierna gaat Berger in op de symbolen van het Romeinse rijk die altijd in Rome werden bewaard, waaronder de bekende *ancilia* (de heilige schilden) die uit de hemel zouden zijn gevallen. Met deze antieke voorbeelden rechtvaardigt hij de toestand in zijn eigen tijd. Hij concludeert dat de heilige kroon van Hongarije behouden bleef en de integriteit van de kroon bewaard bleef doordat deze bij de symbolen van het Oostenrijkse huis werd geplaatst. Ook ziet hij de toestand in Hongarije als het beste bewijs dat de binnenlandse twisten verwoestender zijn dan de kracht der vijanden, en dat daarom de kroon hier niet veilig was.

Deze analyse van de toestand van Hongarije vormt de opmaat van een beschouwing over de kroning van Bocskay met de Turkse kroon. Berger stelt dat deze kroning met een valse kroon een grotere ramp was voor het land dan de eerder geschetste tweedracht.<sup>162</sup> Bij deze plechtigheid ontbrak volgens hem de heiligheid en het gezag van de heilige kroon. De sultan had niet een diadeem in elkaar gezet uit de relieken van Stephanus (waarmee Berger verwijst naar de eerder genoemde gebeurtenis in 1440), maar een kroon uit Griekse oorlogsbuit gebruikt voor de ‘vaderlandse, plechtige en heilige ceremonie der kroning’. Deze beschrijving fungeert voor Berger opnieuw als rechtvaardiging van het verblijf van de Hongaarse kroon bij de Oostenrijkers, dat volgens hem een weldaad van God was.<sup>163</sup> Deze bescherming was volgens Berger de waarborg voor de komende triomf van de *respublica Hungariae*.<sup>164</sup>

De vijfde tocht van de kroon is de ‘ballingschap van de kroon’ in de huiskapel van de Habsburgse keizer. Berger beziet dit verblijf positief, maar merkt toch op, dat de *proceres et populus* (leiders en het volk) van Hongarije een decreet over het ‘herstel van de kroon’ (de terugkeer) opstelden, omdat ze geloofden dat de goddelijke machten met hen verzoend zouden worden door de aanwezigheid van de kroon in het rijk.<sup>165</sup> Hiermee schetst Berger het bekende dilemma, dat enerzijds Matthias de kroon in Oostenrijk wilde houden, maar dat anderzijds de Hongaren deze terug op Hongaars grondgebied wilde krijgen.

De auteur lost deze kwestie op door argumenten aan te dragen die deze terugkeer voor de Hongaren en voor Matthias aanvaardbaar zou moeten maken. Berger begint met de tegenstrijdige bewering dat de Hongaren de kroon terugwilden, omdat zij hiermee de genade en glorie voor Matthias wilden verwerven, terwijl in werkelijkheid Matthias juist tegen de terugkeer van de kroon was.<sup>166</sup> Daarna stelt hij dat de Hongaren recht hebben op hun kroon, omdat deze hun privé-eigendom is, en dat andere koninkrijken hun kroonjuwelen ook in eigen land bewaren.<sup>167</sup> Bovendien is volgens hem de kroon door de hemel aan de Hongaren gegeven, en wordt zij door alle tijden heen vereerd als iets heiligs, als het symbool van de roem van de oorlogskracht, de *disciplina togata* (burgerschap), waarin de goede uitwerking van het geluk en recht is geconcentreerd. Een dergelijk symbool mag zich niet in het buitenland bevinden. In deze passage valt op

---

<sup>162</sup> Ibidem, B4r.

<sup>163</sup> Ibidem, B4

<sup>164</sup> Ibidem, B4r.-v.

<sup>165</sup> Ibidem, B4v.

<sup>166</sup> Ibidem.

<sup>167</sup> Ibidem, C1r.



dat de kroon, in de ogen van Berger, toebehoort aan de Hongaren en dat de kroonbetekenis overeenkomt met het karakter van de Hongaarse politieke gemeenschap.

In het deel dat hierop volgt, zet Berger een fictie van de ‘terugkeer van de kroon’ uiteen, waarin hij de geschetste kroonbetekenis voor de gemeenschap verbindt met een beschrijving van de gebeurtenissen die uiteindelijk hebben geleid tot de terugkeer van de kroon in 1608. Dit is een fictieve beschrijving, omdat niet het doel is deze gebeurtenissen weer te geven zoals ze hebben plaatsgevonden, maar omdat hij, door middel van een ‘verklaring achteraf’, een politieke boodschap van de Hongaren aan de Habsburgse vorst wil geven. Berger stelt namelijk dat Matthias de taak op zich heeft genomen om de kroon terug te brengen, maar dit kwam niet met de werkelijke situatie overeen. Zoals in een eerder hoofdstuk werd uiteengezet, was de verplaatsing van de kroonjuwelen naar Hongaars grondgebied een diep gekoesterde wens van de Hongaren, maar ging deze nadrukkelijk in tegen de wil van Matthias, die zich hier onmiskenbaar tegen had verzet. Bovendien is de politiek-religieuze kroonbetekenis voor de gemeenschap een bedenksel van Berger zelf (of van zijn beschermheren), terwijl hij stelt dat deze betekenis al eeuwenlang bestaat.

Berger lost het probleem van de chronologische volgorde van de gebeurtenissen op door enerzijds te stellen dat de Hongaren deze kroonbetekenis ‘als een soort orakel’ kregen meegedeeld en hierdoor werden angevuurd.<sup>168</sup> Anderzijds beweert hij dat Matthias door God werd gestuurd om de zorg voor de kroon op zich te nemen. Hierdoor is hij tevens in staat om te beweren dat de Hongaren, vanwege deze betekenis, koning Rudolf hebben gesmeekt om de kroon terug te laten komen naar Hongarije en de plicht tot het herstel van de kroon en om de zorg voor het heil van hun vaderland te voorzien van zijn goedkeuring. Bovendien beweert Berger dat de Hongaren de koning smeeften om de eerdere oorlogen vanwege de kroon, als die van Matthias Corvinus, te gedenken.<sup>169</sup>

Op het einde van de oratie vallen voor de toehoorder of lezer de stukjes op zijn plaats, als Berger stelt dat God, in zijn unieke plan, wil dat de uitkomst van belangrijke en wonderbaarlijke zaken van te voren worden gekend, opdat het niet lijkt alsof iets bij toeval is geschied. Doordat de schrijver in zijn beschouwing van de historische gebeurtenissen met de kroon de onderlinge samenhang heeft uiteengezet, beweert hij in deze passage dat hij Gods plan met de Hongaarse politieke gemeenschap heeft beschreven. Hierna versterkt hij deze gedachte door te beweren ‘dat niets meer luisterrijk kan worden gevonden dan de herinnering aan deze gebeurtenis, omdat het noodzakelijk is dat men zich bezighoudt met de vermelding van de hoogste deugd’. Met deze beschouwing is hij weer terug bij het thema van het begin van zijn oratie. Berger eindigt zijn verhaal met een voorstelling van God, die de gelukkige afloop of overwinning in de hand van vorst Matthias plaatst. Dit moet volgens hem worden gezien als analoog aan het uiterlijk van de antieke godenbeelden, die in hun hand een beeld van de godin Victoria hebben.<sup>170</sup>

---

<sup>168</sup> Ibidem, C1r.

<sup>169</sup> Deze passage is erg kryptisch. Het is niet duidelijk of Berger verwijst naar een smeekschrift, zoals het verzoek aan de koning uit 1603, of dat hij hier (achteraf) waarschuwt tegen een dreigende oorlog die in naam van de kroon had kunnen worden gevoerd voordat Matthias de macht kreeg van Rudolf. Ibidem, C1v.

<sup>170</sup> Ibidem.

In het tweede deel van het pamflet begint Berger met de verheerlijking van Matthias als koning van het rijk. Op de eerste pagina staat een denkbeeldige triomfboog, met daarop de eerder beschreven deugden van Matthias en de kroon.<sup>171</sup> Daarna vergelijkt Berger de daden van Matthias de ‘eerste’ en de ‘tweede’, waarbij de balans natuurlijk in het voordeel van de tweede uitslaat.<sup>172</sup> De auteur stelt dat de Habsburgse Matthias wegens diens militaire successen de eerste Matthias evenaart. Bovendien heeft Matthias II dezelfde landen verenigd als zijn naamgenoot. Toch is volgens hem de tweede beter dan de eerste, omdat Matthias van Habsburg zijn daden op vredige wijze tot stand heeft gebracht.<sup>173</sup> Net als bij de eerste kan de terugkeer van de kroon als de triomf van de beide Matthiassen worden beschouwd, maar ook deze daad heeft de tweede, in tegenstelling tot de eerste, zonder geweld en bloedvergieten volbracht.<sup>174</sup> Daarbij is de kroon het goddelijke symbool van de beloftes die hij tijdens het sluiten van het verbond heeft gedaan. Als de kroon in het land bewaard zal worden, is de vrijheid beschermd en de rust verzekerd, zo beweert de auteur.

Vervolgens spreekt Berger de kroon zelf toe en gaat hij weer in op de betekenis die hij in het eerste deel had uiteengezet.<sup>175</sup> Hij stelt opnieuw dat het land onder de bescherming van de Voorzienigheid zal zijn, omdat de kroon in het land zelf is, waardoor de hemelse macht het rijk tegen onrecht zal beschermen.<sup>176</sup> Zolang de *gens Hungarica* (Hongaarse volk) door de *religio sacrae coronae* de kroon zal eren, zal God met het rijk zijn.<sup>177</sup> Berger stelt hierbij, dat de verering van kroon door de Hongaren in heel Europa bekend is.<sup>178</sup> Het respect voor de heiligheid van de kroon zorgt voor de goede verstandhouding tussen vorst en Hongaren, voor de voorspoed van het rijk en voor vroomheid, vrijheid en vrede. De terugkeer van de kroon is in de ogen van Berger overigens niet alleen te danken aan Matthias, maar ook aan György Thurzó (1567-1616).<sup>179</sup> Met hulp van de gekroonde koning en de kroon zal Hongarije in staat zijn de eer en het welzijn van heel het christendom te bewaken, aldus Berger. Hij sluit af met de conclusie dat dit jaar, gezien de huidige ontwikkelingen in Hongarije, als het *Iubilaeus Sacrae Coronae* (jubeljaar van de heilige kroon) moet worden gezien.<sup>180</sup>

Na dit betoog, begint een lovende brief aan Illésházy, als reactie op diens oratie over de kroon in Kassa, die daarna staat afgedrukt.<sup>181</sup> De essentie van deze tekst is dat Illésházy, in de ogen van Berger, gezorgd heeft voor de terugkeer van de kroon, omdat hij verantwoordelijk was voor het sluiten van de vrede tussen Hongarije en de Turken.<sup>182</sup> Door zijn daden is de eendracht binnen het rijk gewaarborgd en het vaderland voor de ondergang behoed.<sup>183</sup> Deze lovende tekst vormt de verbinding tussen

---

<sup>171</sup> Ibidem, C2r.

<sup>172</sup> Ibidem, C2v-F2r.

<sup>173</sup> Ibidem, C4r.-D1r.

<sup>174</sup> Ibidem, D2r.

<sup>175</sup> Ibidem, D2v.

<sup>176</sup> Ibidem, D2v.-D3r.

<sup>177</sup> D3r-D3v.

<sup>178</sup> Ibidem, D4r.

<sup>179</sup> Ibidem, D4v.

<sup>180</sup> Ibidem, E2r.-E2v.

<sup>181</sup> Ibidem, F1r.-F2r.

<sup>182</sup> Ibidem, F1v.

<sup>183</sup> Ibidem, F2r.

begindeel van het boek en de oratie van Illésházy aan het einde, omdat de kroontheorie in het eerste deel het politieke systeem rechtvaardigt dat door Illésházy was bedacht, en dat in 1608 in de wetten werd vastgelegd. De ontwikkeling van deze ordening vond gelijktijdig plaats met het verloop van de opstand van Bocskay, het sluiten van het verdrag van Wenen en de machtsovername van Matthias. Met de kroning van de laatste zou dit machtsstelsel definitief worden vastgelegd. De waarborg voor de verankering van dit systeem in de Hongaarse samenleving was de betekenisontwikkeling van de Hongaarse kroon. Hierdoor fungeert de politiek-religieuze kroonbetekenis in het werk van Berger als de rechtvaardiging van het politieke compromis uit de koker van Illésházy en de bezegeling van de status-quo tussen de gemeenschap en de koning.

Illésházy probeerde stabiliteit in het rijk te creëren door het instellen van een politiek mechanisme van ‘checks and balances’ tussen de partijen en belangengroepen in het rijk met een verschillende politieke, religieuze of sociale achtergrond.<sup>184</sup> De pijler van dit systeem was een dual politiek bestel, waarin de ene kant de andere in evenwicht hield. Aan de top van dit bestel troonde de koning, die zetelde in Wenen. Tegenover hem, als belangrijkste vertegenwoordiger en belangenbehartiger van de standen, stond de onderkoning in Hongarije. De politieke vertegenwoordiging van het rijk, de landsvergadering, werd georganiseerd in een tweekamerstelsel, waarbij de hoge aristocraten en geestelijken in de hoge kamer zaten en de overige standen in de lage kamer. Verder werden door deze ordening de rechten, vrijheden en privileges van de standen, waaronder hun godsdienstvrijheid en recht van koningsverkiezing, gewaarborgd. Daarbij werden voortaan de commandeursfuncties van de grensburchten door Hongaren in plaats van Duitsers vervuld en de werkzaamheden van de Hongaarse raad in Wenen uitgebreid. Ook was een verbond gesloten met enerzijds de Oostenrijkse, Boheemse en Moravische standen en anderzijds de prins van Zevenburgen met het oog op het evenwicht.

De waarborg en het symbool van dit systeem was de Hongaarse kroon, doordat deze zich in Hongarije bevond en werd bewaakt door een protestantse (Révay) en een katholieke kroonhoeder (Pálffy), die beiden het vertrouwen genoten van de Habsburgers en de standen. De kroon kon deze functie hebben, omdat hierdoor de politieke gemeenschap altijd in staat zou zijn een andere vorst te kiezen, die wel tegemoet zou komen aan hun politieke eisen. Of de kroon deze betekenis en functie voor het bestel kon blijven houden, hing af van de verstandhouding met de vorst, de militaire kracht van de Hongaren en de sterkte van hun alliantie met de rest van het Habsburgse rijk en met Zevenburgen. Daarnaast was de belangrijkste factor voor het voortbestaan van deze ordening het behoud van de eenheid binnen de politieke gemeenschap van Hongarije zelf. De betekenisontwikkeling die de kroon in het jaar 1608 doormaakte, stond daarom in het teken van het bevorderen van de eendracht in de gemeenschap en het overbrengen

---

<sup>184</sup> Dit denken van Illésházy is, mede vanwege het stagneren van de reeks MOE bij het jaar 1607, nooit uitgebreid geanalyseerd en beschreven, ook al is het bepalend geweest voor de ordening van het politieke systeem tot 1848. Zie onder meer de helaas zeer beknopte analyses: László Makkai, “A Bocskai-felkelés” 769-773, Kálmán Benda, “Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben” 10-11, Kálmán Benda, “Habsburg Absolutism and Hungarian Resistance” 127, István Hiller, “Illésházy István” en István Hiller, “Pázmány Péter és a Habsburg diplomáciája”, in: Emil Hargittay (red.), *Pázmány Péter és kora* (Piliscsaba, 2001) 142

van de essentie van de politieke (kroon-)theorie van Illésházy aan de koning en de leden van de politieke gemeenschap.

## 4.4 De kroning van Matthias tot koning van Hongarije

### 4.4.1 De kroningsceremonie

De in de vorige paragraaf geschetste ontwikkeling is zichtbaar tijdens een aantal ceremonies met de kroon die in 1608 plaatsvonden. De overdracht van de kroon in juni en de ‘viering van de cultus van de kroon’ te Kassa in juli 1608 kunnen als zodanig worden beschouwd. Tijdens de derde ceremonie vonden de verkiezing van de koning, de onderkoning en het onderhandelen over de ‘regeringsbeloftes’ in de eed van de koning in Pozsony plaats, waarbij de kroon ook feestelijk Hongarije werd binnengehaald. De vierde en laatste is de kroning, de verkiezing van de kroonhoeders en het uitvaardigen van de wetten, eveneens te Pozsony. Hierbij valt op dat de veranderde kroonbetekenis het meest werd benadrukt op het moment dat de politieke garanties door de koning nog niet gegeven waren.

Aan de kroning van Matthias ging een ceremoniële tocht met de kroon van Wenen naar Pozsony vooraf, die op 18 november plaatsvond.<sup>185</sup> Opnieuw verwees deze gebeurtenis naar Matthias Corvinus, omdat, volgens Bonfini, ook deze de kroon feestelijk naar Hongarije had gebracht. De functie van deze ceremonie was de rechtvaardiging van de komende regering van Matthias. Vervolgens vond de kroning op 19 november plaats.

De kroningsceremonie in 1608 werd, volgens Géza Pálffy, het prototype van de latere kroningen in Hongarije, omdat tot 1917 naar de *ordo* (inrichting) van deze ceremonie werd verwezen.<sup>186</sup> De belangrijkste vernieuwing was de rol van de seculiere leden van de standen en de protestantse aristocraten.<sup>187</sup> Zo nam voor het eerst een protestantse *palatinus*, Illésházy, deel aan de ceremonie. De kroon had tijdens de kroningsceremonie geen andere rol dan tijdens de eerdere kroningen, maar de functie was veranderd, omdat deze kroning niet alleen de overdracht van de koningsmacht betekende, maar ook het politieke en religieuze compromis van een sacrale legitimatie voorzag. De belangrijkere betekenis van dit symbool blijkt meer uit de intocht van de kroon voor, en de verkiezing van de kroonhoeders na de kroning. Ook bleef de kroon in Hongarije en werd zij, nadat zij deze bij het kroningsbanket op de tafel was tentoongesteld, terug in de kroonkist gedaan, die vervolgens werd verzegeld en onder bewaking in de burch van Pozsony werd geplaatst.

Naar verhouding zijn van deze kroning, voor zover ons bekend, veel meer verslagen, vlugschriften en prenten bewaard gebleven dan van eerdere kroningen.<sup>188</sup> De aandacht van de makers van een aantal van deze ging niet alleen naar de persoon van de heerser uit, maar ook naar de politieke gemeenschap en naar de kroonbetekenis. Het

---

<sup>185</sup> S.n., *Appendix Relationes Historicae, Darinnen kürztlich erzehlet wird / Mit was Ceremonien und Solenniteten die zu Hungarn und Böhem designirte Königl. Wür. Herr Matthias (...) gekrönet worden.* (Leipzig, 1609) A2

<sup>186</sup> Géza Pálffy, “Koronázási lakomák a 15-17. századi Magyarországon” 1035

<sup>187</sup> Zie voor een overzicht de studie van Pálffy. Ibidem.

<sup>188</sup> Voor een overzicht zie: Márton Kovachich, *Solennia inauguralia* 9-10, IDO 566, 769-670, Géza Pálffy, “Koronázási lakomák” 1069-1070. Ook: Pierre d’Avity, *Archontologia cosmica ...* 396-397

kroonjuweel wordt niet enkel beschreven als een voorwerp dat zijn functie ontleent aan de van God gegeven koningsmacht aan de vorst, maar het krijgt een betekenis die met de identiteit van de politieke gemeenschap samenhangt. In de beelden en beschrijvingen wordt de kroon een ‘persoonlijkheid’, doordat deze een gecompliceerde betekenis, geschiedenis en ‘werking’ krijgt toegedicht. Het laatste duidt op de bovennatuurlijke kracht die auteurs aan de kroon toeschrijven. Deze verandering was al kenbaar in de inhoud van de werken van Berger en Illésházy, maar na de kroning wordt deze ook zichtbaar op de afbeeldingen.

Deze betekenisverandering is de verklaring dat, voor het eerst in de geschiedenis van de Hongaarse kroningen, de kroon ‘naar het leven’ wordt afgebeeld en dat deze afbeeldingen massaal werden verspreid. (zie afbeelding 3.) Op prenten en stroompenningen die na de kroningsceremonie naar het publiek werden gegooid, staat de koning afgebeeld met een duidelijk herkenbare Hongaarse kroon op zijn hoofd.<sup>189</sup> Matthias is ook op de munten uit deze periode vereeuwigd met de kroon en de overige kroonjuwelen, in tegenstelling tot die uit de tijd van Rudolf.<sup>190</sup> Maria, als patrones van Hongarije, heeft ook op munten voor het eerst de Hongaarse kroon op haar hoofd heeft.<sup>191</sup> Deze en vergelijkbare afbeeldingen, die direct na de plechtigheid zijn gemaakt, behoren tot de vroegste getrouwe voorstellingen van de kroon.<sup>192</sup> De kroon wordt hierbij van de voor- en van de zijkant scherp weergegeven. Daar de voorstellingen op muntstempels meestal naar gravures werden vervaardigd, is het zeer waarschijnlijk dat er nog meer prenten van Matthias en de kroon in omloop waren.

#### 4.4.2 De beschrijving van de kroning door Jessenius (1609)

Een vergelijkbare ontwikkeling is te herkennen in beschrijvingen, waarin de aandacht gaat naar elementen van de kroning die verband houden met de recente politieke veranderingen in het Hongaarse rijk. Vanuit dit gezichtspunt is de meest interessante geschreven door de lutheraan János Jessenius, lid van het hof van Matthias. Jessenius was één van de vele geleerden aan het hof van Rudolf, had te Padua, Wittenberg en Leipzig medicijnen gestudeerd en was hoogleraar in Wittenberg en Praag.<sup>193</sup> Hij was een goede vriend van de Deense hofastronoom Tycho Brahe, de hofhistoricus Jacobus Typotius en had vanaf 1608 contact met Péter Révay.<sup>194</sup> Jessenius was één van de verbreiders van het neoplatonisme en schreef ook een bekend werk over deze materie.<sup>195</sup>

---

<sup>189</sup> Ignác Acsády, “Magyarország három része oszlásánál története 1526-1608”, in: Sándor Szilágyi (red.), *A magyar nemzet története V* (Boedapest, 1897) 639

<sup>190</sup> Lajos Huszár, *Habsburg-ház királyok pénzei* (Boedapest, 1975) z.p., munt nr. 175-250, Emil Unger, *Magyar éremhatározó* (Boedapest, 1980) 57-62

<sup>191</sup> *Ibidem*, 57, 58

<sup>192</sup> Róbert József Szvitek, “A koronázási jelvények kora újkori történetéhez” 11-12

<sup>193</sup> László Mátrai (red.), *Régi magyar filozófusok XV-XVII. század* (Boedapest, 1961) 48-49, Nicolette Mout, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw 78*, László Ruttkay, *Jeszenszky János (Jessenius) és kora 1566-1621* (Boedapest, 1971) 18-88, R.J.W. Evans, *Rudolf II and his World* 136-138

<sup>194</sup> Jessenius gaf na de dood van Typotius posthuum diens *De hierographia* uit, dat was opgedragen aan Žierotín.

<sup>195</sup> Johannes Jessenius a Jessen, *Zoroaster nova, brevis veraque de universo Philosophia* (Witebergae, 1593) UB Groningen. Zie ook: György E. Szönyi, “Scientific and Magical Humanism at the Court of Rudolf II”, in Eliška Fučíková e.a. (red.), *Rudolf II and Prague* 224-225

Het werk van Jessenius over de kroning van Matthias bestaat uit twee delen: een beschrijving van de kroning en een chronologische opsomming van de koningen van de kroon van Hongarije, die is gebaseerd op Bonfini. Hij liet het werk in 1609 drukken in Wenen en in Hamburg, waarna het nog in hetzelfde jaar in een Duitse vertaling verscheen.<sup>196</sup> In 1613 werd zijn beschrijving overgenomen door Hieronymus Ortelius in een werk over de Hongaarse geschiedenis en kreeg het naderhand in 1619, via dit boek, ook een Nederlandse vertaling.<sup>197</sup> In hetzelfde jaar verscheen het nogmaals, nu in een verzamelwerk over de kroningen van Matthias, waardoor het aantal uitgaven op minimaal zes komt.<sup>198</sup>

De gravure die in de Weense uitgave na de titelpagina volgt, is de eerste getrouwe afbeelding van de kroon die als zodanig verscheen. (zie afbeelding 4 a-b.) De kroon is geplaatst op het wapen van Matthias met het ordeteken van het 'Gulden Vlies'. Deze compositie is ook zichtbaar op de munten die in 1609 werden geslagen. Daar de maker van de prent in het werk van Jessenius niet bekend is, zou het kunnen zijn dat deze gravure en de afbeelding op het muntstempel teruggaan op een eerdere voorstelling.

De wijze waarop Jessenius zijn onderwerp benaderde, komt overeen met die van andere historisch of archeologisch geïnteresseerde artsen uit zijn tijd, die, net als Jessenius, in Padua hadden gestudeerd.<sup>199</sup> Uit hoofde van hun vak waren zij gewend nauwkeurig waar te nemen. Het gevolg is het oog voor detail en de bijna journalistieke wijze waarop iemand als Jessenius verslag doet in zijn werk. Zo vermeldt hij onder meer de kleur van de bekleding van de stoelen en de typisch Hongaarse kleding van de aanwezigen. Ook geeft hij een exacte weergave van de uitgesproken teksten en eden. Hij schrijft op een dusdanig levendige wijze dat de lezer het gevoel krijgt alsof hij er zelf bij aanwezig is.<sup>200</sup> Hierdoor lijkt zijn beschrijving op Bocatius' weergave van de overdracht van de Turkse kroon. Daarnaast verklaart Jessenius uitgebreid de verschillende elementen van de kroning, als de kroon, de zalving en de ridderslag, door te verwijzen naar klassieke auteurs, bijbelteksten of andere aansprekende, maar soms vergezochte, voorbeelden. Ook deze verstrengeling van medische kennis, geschiedenis en politieke denkbeelden is, volgens Peter Burke, typisch voor de medici die in Padua hadden gestudeerd.<sup>201</sup>

---

<sup>196</sup> Johannes Jessenius, *Regis Ungariae, Matthiae II. coronatio; Johan: Jessenio a Jessen, Regio Medico, Descriptore. Adiecta, regni, regumque Pannoniae, brevis Chronographia.* (Viennae, 1609) OSZK RMK III 1071, Ibidem, (Hamburg, 1609), Johannes Jessenius, "Der Königlichen Majestät zu Ungarn / Matthiae des Andern dieses Nahmens / Krönung: ...", in: András Vizkelety (red.), *Wolfhart Spangenberg Sämtliche Werke* IV/2 (Berlijn en New York, 1982) 261-316

<sup>197</sup> Hieronymus Ortelius, *Appendix Partis Quartae Chronologiae Ungaricae ...*, in: Hieronymus Ortelius *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Schlachter so in ober und under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türken geschehen, 1395-1598* (Neurenberg, 1613) MTA RMK III. 7541 8-25. Dit werk verscheen in 1619 in een Nederlandse vertaling: Hieronymus Ortelius, *De chronycke van Hungarie* (P. Neander vert.) (Amsterdam, 1619)

<sup>198</sup> S.n., *Inauguratio, coronatio... imperatorum* (Hannover, 1613), genoemd in László Ruttkay, *Jeszenszky János (Jessenius) és kora* 176. Het is niet bekend of Franse beschrijvingen wellicht zijn gebaseerd op die van Jessenius, maar het is op grond van de ruime verspreiding van diens werk wel waarschijnlijk.

<sup>199</sup> Peter Burke, "Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe", in: *Journal of the History of Ideas* 64 (New York, 2003) 294

<sup>200</sup> Hij maakt daar zelf een toespeling op, zie: Johannes Jessenius, "Der Königlichen Majestät zu Ungarn" 303 r. 12-13

<sup>201</sup> Ibidem.

Vanwege zijn nadruk op de uitleg van de ceremonie bekruipt de hedendaagse lezer het gevoel, dat verschillende onderdelen van dit ritueel kennelijk niet zo vanzelfsprekend waren voor de tijdgenoten van Jessenius. Een kroning was anno 1608 een sacrale handeling met wortels in de Middeleeuwen, die als middel om macht te legitimeren nauw verbonden was met de opvattingen en de interpretatie van de katholieke kerk. De protestantse auteur verwijst in een paar gevallen naar bijbelteksten (onder meer het boek Maccabeeën), maar legt bij even zovele gelegenheden een verband met een antieke bron (onder meer Plinius, Herodotus en Diodorus Siculus) of een alledaags voorbeeld. Een voorbeeld van een dergelijke vrije associatie van de auteur is de zalving van de koning.<sup>202</sup> In eerste instantie verwijst Jessenius naar de uitleg van de heilige Cyprianus, maar daarna stelt hij dat de olie voor een 'Freydigkeit des Gemuets' bij de koning zorgt, zoals bij worstelaars door het gebruik van olie het worstelen makkelijker gaat. Ook legt hij een verband met de olie die het mes beschermt tegen roest, waarna hij bij het beeld van de geurende balsem eindigt, dat bij andere mensen voor een positieve gemoedstoestand zorgt. Op deze en vergelijkbare manieren lijkt hij op een subtiele wijze de aandacht van de lezer te verschuiven van de sacrale (katholieke) context van de ceremonie naar een positieve verbeelding van het karakter van de pas gekroonde vorst en de Hongaarse gemeenschap op basis van erudiete, aansprekende en soms alledaagse voorbeelden.

De verklaring voor de manier waarop Jessenius de kroning beschrijft, moet opnieuw in de politieke context worden gevonden waarin deze ceremonie plaatsvond. Als gevolg van de politieke veranderingen rond 1608 ontstond een nieuwe ordening van de macht in Hongarije. De essentie van deze verandering was de toename van de macht en de rechten voor de protestantse standen, die tevens in de politieke structuur zichtbaar werd, zoals het opnieuw installeren van een gekozen *palatinus*. Als gevolg van deze ontwikkelingen veranderde ook de eeuwenoude Hongaarse kroningsceremonie. Belangrijke wijzigingen waren onder meer het werkelijk vrij verkiezen van de koning en de significante rol van een protestantse *palatinus* in het kroningsritueel.<sup>203</sup>

Het wezenlijke van zijn beschrijving is dat Jessenius, door zijn gedetailleerde weergave van de handelingen tijdens de kroning, de eden en de andere uitgesproken teksten, ook deze nieuwe elementen uitgebreid aan bod laat komen. Doordat hij deze niet alleen weergeeft maar ook verklaart, rechtvaardigt hij bovendien de veranderingen in het eeuwenoude ritueel. Omdat deze het gevolg zijn van de nieuwe politieke orde, legitimeert Jessenius hiermee tegelijk de politieke veranderingen in het Hongaarse rijk. Het belang van zijn werk is daarom niet gelegen in de weergave van wat precies plaatsvond tijdens het ritueel, maar hoe dit door hem, als hofhistoricus, werd geïnterpreteerd en op welke manier deze interpretatie met de buitenwereld werd gecommuniceerd. De geschiedschrijving van Jessenius (net als die van Berger en Révay) stond daarom in dienst van zijn politieke denkbeelden, zoals de historica Nicolette Mout al heeft opgemerkt.<sup>204</sup>

De belangrijkste gedeeltes waarin deze politieke veranderingen aan de orde komen zijn onder meer de weergave van de landdag, de verkiezing van de koning en de

---

<sup>202</sup> Ibidem, 288 r. 11-29

<sup>203</sup> Emma Bartoniek, *A magyar királykoronázások története* 98

<sup>204</sup> Nicolette Mout, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw* 78

interpretatie van de kroon. Het werk begint met een beschrijving van de opmaat van de kroning. Hierbij beweert hij, natuurlijk volstrekt ongeloofwaardig voor zijn tijdgenoten, dat Rudolf de Hongaarse kroon vrijwillig aan zijn broer heeft overgedragen, omdat hij zichzelf niet meer in staat achtte te regeren.<sup>205</sup> Tijdens de landdag besteedt Matthias aandacht aan de opvattingen van de standen en wordt druk onderhandeld tussen koning en standen.<sup>206</sup> In de daaropvolgende toespraak van kardinaal Ferenc Forgách rechtvaardigt deze de koningsmacht van Matthias, door te wijzen op zijn militaire successen in Hongarije en zijn inspanningen om de ‘Ungarischen Nation’ (Hongaarse politieke gemeenschap) te verenigen.<sup>207</sup> Daarna doen de standen een voorstel, waarin zij de hoop uitspreken dat hij hun rechten en vrijheden zal respecteren. Bovendien benadrukken zij Matthias’ afstamming van de Hongaarse koningen en presenteren zij hem als ‘vader des vaderlands’.<sup>208</sup> Vervolgens komen beide partijen tot een compromis en wordt de positie van de *palatinus* heringesteld, die vrij gekozen zal worden vóór het begin van de kroning.

Omdat de vrije verkiezing van de *palatinus* een belangrijke politieke verandering was, besteedt Jessenius uitgebreid aandacht aan deze gebeurtenis. Volgens hem vond de verkiezing plaats nadat afgevaardigden van de ‘Teutsche’ en de ‘Ungarische Nation’ overeenstemming hadden bereikt over de voorwaarden. Hierbij werd besloten dat de verkiezingsstrijd zou plaatsvinden tussen vier Hongaren: twee protestanten (Illésházy en Thurzó) en twee katholieken (Tamás Erdödy en Zsigmond Forgách) en dat deze beslist zou worden door de meerderheid van stemmen.<sup>209</sup> Uiteindelijk wint Illésházy de verkiezing en wordt hij, na het afleggen van een eed, ingezworen als *palatinus*. De eed van Illésházy krijgt in de weergave van Jessenius de volgende opmerkelijke inhoud. Zoals eerder beschreven, was Illésházy de leidende figuur van de Bocskay-opstand en de machtsovername van Matthias en werd zijn discussie over de autoriteit van de koning als de aanleiding van de opstand gezien. In de eed zweert hij: ‘alle pogingen tot oproer en verboden en samenzweringen te haten en vermijden’.<sup>210</sup> Ook moet hij de: ‘Königlicher Mayestät Hochheit und Herrligkeit unverlezt erhalten’. Bovendien belooft hij alles te doen wat de vrijheden en rechten van de geestelijke en wereldlijke standen kan beschermen, zonder daarbij zijn eigen belangen te laten prevaleren. Illésházy belooft hiermee voortaan niet meer te doen, dan wat hij gedurende zijn hele politieke loopbaan heeft gedaan.

Na deze eed begint de eigenlijke kroningsceremonie met de kroonjuwelen. Jessenius verklaart het ontstaan van dit ritueel door te verwijzen naar een dergelijke plechtigheid bij de oude Egyptenaren, die door Herodotus en Plinius zou zijn beschreven.<sup>211</sup> Hierbij valt op dat hij niet de middeleeuwse oorsprong van dit ritueel noemt, maar wel de genoemde klassieke auteurs. Wel beschrijft hij de middeleeuwse oorsprong van de kroonjuwelen. De betekenis van het kruis verklaart hij op grond van

---

<sup>205</sup> Johannes Jessenius, “Der Königlichen Majestät zu Ungarn” 266

<sup>206</sup> Ibidem, 267

<sup>207</sup> Ibidem, 270-271

<sup>208</sup> Ibidem, 274-275

<sup>209</sup> Ibidem, 279

<sup>210</sup> Ibidem, 280

<sup>211</sup> Ibidem, 281



de Hartvic-legende.<sup>212</sup> Volgens de interpretatie van Jessenius heeft de koning dit kruis gekregen als dank voor zijn verspreiding van het christelijk geloof en is het met de andere kroonjuwelen het teken van de verdediging van het koninkrijk. Het zwaard is, volgens de woorden van kardinaal Forgách, het teken van de bescherming die de koning aan de kerk moet bieden in het rijk. Jessenius interpreteert het zwaard even later als het symbool van de verdediging van het hele christendom, en beroept zich hierbij op het Bijbelboek Maccabeeën.<sup>213</sup>

Hierna legt Jessenius de betekenis van de kroon uit, waarbij Illésházy een belangrijke rol speelt. Hij krijgt de kroon van kardinaal Forgách in handen, houdt deze in de lucht en vraagt aan het volk of ze Matthias als koning willen hebben, waarna de menigte dit eensgezind beaamt.<sup>214</sup> De kroon werd zo in de ceremonie het symbool van de rechtvaardiging van de koningsmacht door het volk, via de door het volk gekozen *palatinus*. Vervolgens noemt Jessenius, in navolging van Berger, de kroon de 'dure schat van het koninkrijk Hongarije', die de veranderingen van het fortuin aan den lijve heeft ondervonden.<sup>215</sup> Hierna vindt de eigenlijke kroningsceremonie plaats. Jessenius verwijst opnieuw naar Plinius en anderen om dit deel van de plechtigheid te verklaren, maar de uitleg van een zware kroon als middel tegen dronkenschap, als bij Diodorus Siculus, vindt in zijn ogen geen genade.<sup>216</sup> Hij stelt dat de kroon, vanwege zijn gewicht, het symbool is van de zware last van de soevereiniteit die op de koning rust en vergelijkt deze met de ijzeren kroon van de Italiaanse koningen en de Duitse keizer. Vervolgens legt Jessenius, net als Berger, een verband tussen het uiterlijk van de kroon en de betekenis. Hij schrijft dan over een ander onderdeel van de kroon dat niet in het werk van Berger aan de orde is gekomen, en wel over de kettingen die aan weerszijden van de Hongaarse kroon hangen.<sup>217</sup> In zijn ogen hebben deze dezelfde functie als de bedienden van de Perzische koning, waar Plutarchus over schrijft, die de vorst dagelijks in zijn oor fluisteren zijn plicht te doen en op te passen.

Nadat Jessenius het verdere verloop en het einde van de plechtigheden heeft beschreven, komt hij nu aan bij het afleggen van de eed van de koning, in het openbaar buiten de kerk. Matthias zweert, volgens zijn weergave, bij Maria als patrones van het koninkrijk en belooft de vrijheden, rechten en privileges van zijn onderdanen te beschermen.<sup>218</sup> Hierbij verwijst Matthias naar de bul van koning András en belooft hij tevens de grenzen van het koninkrijk te verdedigen en het rijk uit te breiden.

Uit de bovenstaande beschrijving volgt dat de hofhistoricus Jessenius twee met elkaar samenhangende doelstellingen nastreeft. De eerste is de legitimatie van de machtsovername van Matthias in Hongarije voor een Europees publiek, omdat hij uitgebreid de deugden van de koning beschrijft. Zijn werk past zo in de strategie van Matthias om via de Hongaarse kroon uiteindelijk de troon van het Duitse rijk te veroveren op Rudolf. De Hongaarse kroning in het werk van Jessenius is zo de opmaat voor de Duitse kroning, omdat in de beschrijving van de koningsdeugden een politieke

---

<sup>212</sup> Ibidem, 285

<sup>213</sup> Ibidem, 289

<sup>214</sup> Ibidem, 290

<sup>215</sup> Ibidem.

<sup>216</sup> Ibidem, 290-291

<sup>217</sup> Ibidem, 291

<sup>218</sup> Ibidem, 298

boodschap voor de inwoners van het Duitse keizerrijk besloten ligt. Dit is ook een verklaring waarom het werk een zo opmerkelijk ruime verspreiding kreeg.

De tweede doelstelling is de door Matthias gesanctioneerde politieke ordening in het Hongaarse rijk te legitimeren en vervolgens te bestendigen door deze bekend te maken in Europa. Doordat Jessenius de nieuwe elementen van een bijbelse of klassieke uitleg voorziet, doet hij het voorkomen alsof deze een historische grond hebben. Zijn beschrijving is een onderdeel van de strategie van de Hongaarse standen om het nieuw gelegde fundament van de politieke gemeenschap ook in de toekomst te behouden. Jessenius rechtvaardigt deze boodschap ook, net als Berger, door een beeld van de gemeenschap te geven.

Dit tweede doel van Jessenius blijkt ook uit de aanvang van het werk en de laatste alinea's van het eerste deel. Deze gedeeltes vertonen opnieuw een overeenkomst met de Verklaring van Szerencs en de latere politieke teksten die hierop gebaseerd zijn. Jessenius beschrijft de ernstige toestand van het rijk, die ook in zijn ogen als voormuur van het christendom fungeert. In zijn ogen is niet alleen de Turk de oorzaak van de dreigende instorting, maar ook de 'Zwytracht' (tweedracht) in het rijk. De auteur beweert dat Matthias door zijn daden in de afgelopen jaren deze tweedracht bezworen heeft. Nadat hij omstandig de kroning heeft beschreven, keert hij in het laatste deel terug naar dit thema.

De essentie van dit laatste deel is dat Jessenius afsluit met een lofzang op de politieke gemeenschap en het vaderland, in plaats van op de koning. Hierdoor beëindigt hij zijn werk met een politieke boodschap, die afkomstig lijkt van deze gemeenschap. Hij begint met Matthias voor te stellen als de nationale koning van de Hongaren. Hij schrijft dat Matthias, door zijn vroomheid, strijdbaarheid en deugd de ware opvolger is van zijn naamgenoot Matthias I. Vervolgens beweert hij dat niet anders verwacht had kunnen worden van een koning die regeert over Hongarije, dat bekend is om zijn ouderdom, vruchtbaarheid en geluk, waardoor het 'Glueckreich' (gelukkig, 'rijk van het geluk') zou kunnen worden genoemd. Op grond van deze woordspeling stelt Jessenius, als arts en hofhistoricus, een diagnose van het rijk, waarbij hij beweert dat het rijk ziek is door de aanvallen van de Turken en nu zelfs door boze tongen *Angaria* ('rijk van ellende') wordt genoemd.<sup>219</sup> Deze medisch-politieke visie past bij die van andere humanistische medici die schreven over politiek en geschiedenis.<sup>220</sup>

Het negatieve beeld van de Hongaren stelt hij vervolgens bij door in te gaan op het karakter van de 'Nation' (*natio*) die dit land bewoont. Deze beschrijving lijkt een soort van tegenoffensief, gericht tegen de negatieve vlugschriften die in opdracht van het hof van Rudolf gepubliceerd werden over de Hongaren. Jessenius schildert de Hongaren af als strijdbare lieden, die hij een ideaalbeeld beschrijft.<sup>221</sup> Hij stelt dat zij hun leven vrijwillig voor het vaderland wagen, met weinig soldij genoegen nemen, een afschuw hebben van mouterij en oproer in oorlog, vroom, matig, kuis en dapper zijn, niet vloeken

---

<sup>219</sup> Deze analyse kan beschouwd worden als een voortzetting van zijn denken over de ziekte van het 'politieke lichaam' in zijn dissertatie *Pro vindiciis contra tyrannos...*, die hij in 1591 schreef en die in 1614 gedrukt werd. László Ruttkay, *Jeszenszky János (Jessenius) és kora* 25

<sup>220</sup> Nancy Siraisi, "Anatomizing the Past: Physicians and History in Renaissance Culture", in: *Renaissance Quarterly* 53 (New York, 2003) 1-30. Het werk van Jessenius past perfect in haar visie op medici die de genezende kracht van geschiedenis op de samenleving zagen. *Ibidem*, 1

<sup>221</sup> Johannes Jessenius, "Der Königlichen Majestät zu Ungarn" 303-304

of zich aan godslasteringen bezondigen. Hierna zet hij uiteen dat, door zijn afkomst, ook hij tot dit volk behoort en dat Hongarije zijn 'Heymath und eygentliches VatterLand ist'.<sup>222</sup>

Vervolgens zet hij zijn politieke boodschap uiteen, die hij rechtvaardigt door opnieuw het beeld van de verdedigingsmuur te gebruiken. In zijn dramatische verbeelding krijgt deze het karakter van een stormvloedkering. Hij stelt dat het Hongaarse koninkrijk, door haar huidige toestand en karakter, de enige muur is die Duitsland van de Turken scheidt. Zolang dit rijk krachtig is, zo waarschuwt Jessenius, kan de 'Teutsche Nation' gerust zijn en zeker en zonder zorgen slapen gaan. Als deze muur, of beter gezegd, deze dam echter breekt, dan zullen de Turken Duitsland als een wilde zee overspoelen en dat dan alle vrijheid wordt weggespoeld door deze zondvloed. Jessenius besluit het eerste deel met de oproep aan God en de christelijke vorsten om waakzaam te zijn en Hongarije hulp en bijstand te verlenen.

Met deze politieke boodschap van Jessenius' beschrijving van de kroning lijkt een periode van politieke en culturele veranderingen in Hongarije afgesloten. De enige afbeelding in zijn werk, waarop de Hongaarse kroon met het wapen van Matthias staat afgebeeld, weerspiegelt deze orde: de vervulling van de politieke wensen van de Habsburgse vorst en die van de Hongaarse politieke gemeenschap. Jessenius laat het Duitse rijk weten dat als het behouden wil blijven, het zich zal moeten inspannen om de politieke orde in Hongarije te behouden.

#### **4.5 Matthias en het beeld van de politieke gemeenschap**

De verandering van het beeld van de gemeenschap en de functie van de kroon die in de periode van de machtsoverdracht en de kroning van Matthias heeft plaatsgevonden, is te beschouwen als een logisch vervolg op de ontwikkeling die in de periode van Bocskay zichtbaar werd. Matthias en de Hongaarse gemeenschap gebruikten dit beeld en de kroonbetekenis om hun gezamenlijke politiek ten opzichte van Rudolf te rechtvaardigen en te verbeelden. De kroon werd nu als symbool van de band tussen de Habsburgse troonpretendent en de politieke gemeenschap voorgesteld. Aan deze band lag een politiek compromis tussen koning en standen ten grondslag, dat gerechtvaardigd werd door een nieuw beeld van de kroon en de gemeenschap. In deze verbeelding fungeerde de kroon als het symbool van de goddelijke legitimatie van dit compromis, maar beeldde ook in de beschreven betekenissen de verschillende politieke, religieuze en morele elementen van deze overeenkomst uit.

---

<sup>222</sup> Hierbij geeft Jessenius het voorbeeld van de plant die ergens ontkiemt en later wordt verplant, maar toch immer met de oorspronkelijke bodem verbonden blijft. Ibidem, 304